

I.

AZ OSZK 1986—1990-BEN

Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1986–1990-ben

1985 április elején nyitotta meg kapuit a várbeli királyi palotában az Országos Széchényi Könyvtár a kutatók és olvasók előtt. Bár ekkor az intézmény már működőképes volt új otthonában, mégis közel egy év telt el addig, amíg a teljesen új körülmények között önmagára talált, amíg minden itt dolgozó megbarátkozott a megváltozott helyzettel, és kialakította a munkák folyamatos végzéséhez szükséges feltételeket. 1986. május 15-én, amikor Juhász Gyula akadémikus Havasi Zoltán megbízott főigazgatótól átvette a könyvtár vezetését, már megvolt az a belső alap, amire építeni lehetett.

Nyilvánvaló volt, hogy a Nemzeti Múzeum épületében érlelődő elképzelések az új épületben bontakozhatnak ki, ott lehet megvalósításukhoz hozzálátni, a könyvtári tevékenység követendő irányvonalait véglegesen kialakítani.

1987-re megszületett – az MM átfogó felülvizsgálatát követően – az az intézkedési terv, amely az intézményi vezetés legfontosabb feladatait jelölte ki a könyvtár működésének racionalisabbá, gazdaságosabbá, szervezettebbé tétele érdekében.

E munkák vezetése Juhász Gyula akadémikus, a magyar történettudomány kiemelkedő kutatója nevéhez fűződik. Ő, aki a Magyarországi Kutató Csoport első igazgatója volt, magában hordozta a nemzeti könyvtár irányításához szükséges szemléletet, ugyanakkor – kutatói tapasztalatai alapján, külföldi útjai révén – megismerte a modernizáció módjait és eszközeit, és ezeket következetesen itt is bevezette. Elképzeléseinek megvalósításához segítséget nyújtott az MM már említett felülvizsgálati jelentése is.

Új főigazgatónk számára – szakmai szemléletéből adódóan – magától értetődő volt a hagyományok tisztelete, tehát semmi olyan változtatást nem iktatott programjába, amely ne épült volna a könyvtár közel két évszázados múltjára, sőt, ezek kiteljesítésére törekedett. Kiterjedt ez a hungarikumok minél teljesebb megszerzésének szorgalmazására, a közelmúlt dokumentumainak gyűjtésén át az utóbbi évtizedek itthon, illetve határainkon túl élő személyiségei – tanúvallomásainak videofelvételen való megörökítésére, és külföldi magyar nyelvű, illetve magyar vonatkozású dokumen-

tumok feltárására. Minden módot és alkalmat megragadott a nemzeti könyvtári funkciók kiszélesítésére. Nem csupán a Hungarika dokumentációs osztályt alapította meg, hanem programját a könyvtár egészére kiterjesztette.

Fontos volt számára a beszerzett anyag minél teljesebb és sokrétűbb feltárása, legyen az régi dokumentum, vagy a legújabb.

Tisztában lévén azzal, hogy a nemzeti könyvtár egyben tudományos műhely is, támogatta a közösségi, de az egyéni kutatásokat is, a fiatalok törekvéseit elismeréssel honorálta, a könyvtár megbecsültségét nem saját elismertségére, hanem az általa vezetett intézmény tevékenységére kívánta alapozni. Ezért is fektetett nagy súlyt a könyvtár bel- és külföldi kapcsolatainak továbbépítésére, az európai vérkeringésbe való bekapcsolására; kiállítások, konferenciák rendezése, utóbbiakon való részvétel biztosítása, kiadványaink magas szintre emelése, és még számtalan lehetőség igénybevétele révén.

Ahhoz, hogy terveit megvalósítsa, a legkorszerűbb technikai megoldások bevezetését, a gépesítés széles körű alkalmazását szorgalmazta belépésének első pillanatától kezdve. Minden követ megmozgatott ennek elősegítése érdekében, és ezzel – igazgatásának első öt évében – teljesen átformálta a könyvtár munkáját. Egy olyan folyamatot indított meg, amely biztosítja, hogy az OSZK lépést fog tartani a mindenkori technikai fejlődéssel. Harmonikusan sikerült a hagyományt a modern technikával ötvöznie a hazai és nemzetközi követelményeknek megfelelően, a szolgáltatási és tudományos szint emelésével.

Azt, hogy egyaránt megbecsülte a könyvtárosi, valamint a kutatási területeken elért eredményeket, 1989-től egy nagyon szép gesztussal, a "Széchényi nap" évenkénti megtartásával fejezte ki. Könyvtárunk alapítójának április végi születésnapján tartott ünnepi ülésen az újonnan létrehozott Széchényi-emlékéremmel tüntette ki az intézményi tevékenységben kimagasló eredményt elért munkatársak egyikét, ugyanakkor került sor a tudományos fokozatot elért kutatóink és a Keresztury-pályázatokon díjat nyert munkák szerzőinek jutalmazására, valamint a könyvtári törzsgárdatagságot – annak egyik fokozatát – elért kollégák megajándékozására.

Egy éves beszámoló alapján nem lehetne a saját programját hangosan sosem hirdető személyiség irányvonalát a maga eleve elhatározottságában megítélni, de vezetésének első öt évét áttekintve már világos, hogy egy céltudatos elképzelést következetesen valósított meg működésének ebben a korszakában.

Szervezeti átalakulás, személyi változások

Főigazgatóknak ahhoz, hogy mindezt elérje, segítőtársakra és a szervezet átforgalmazására volt szüksége.

Helyettese ezen időszak egésze alatt Sente Ferenc főigazgató-helyettes volt, majd 1989 elején Hegedüs Péter fősztályvezetőt is maga mellé emelte, aki 1990 őszétől két évre a Világbank washingtoni könyvtár igazgatói tisztét vállalta. Ekkor helyére – megbízottként – Poprády Géza, az Állományvédelmi fősztály vezetője került.

A könyvtári tevékenység folyamatos átformálódása azonban szükségessé tett újabb és újabb szervezeti, és ezzel kapcsolatos személyi változtatásokat.

1987. november elsején létrejött a Szervezési főosztály; vezetésére Hegedűs Péter kapott megbízást. Ezt a feladatát főigazgató-helyettesként is megtartotta.

A Szervezési főosztály két meghatározó funkciót látott el: az egyik területen a Fejlesztési, illetve a Számítástechnika-alkalmazási osztály keretében az intézet számítógépes fejlesztésének professzionista irányításán, valamint megvalósításán munkálkodtak Jeszenszky Edit főosztályvezető-helyettes vezetésével; a másikon viszont az intézmény működéséhez kapcsolódó központi tevékenység vitele folyt (igazgatási, személyzeti osztályi, kutatásszervezési, majd tudományos titkári feladatok ellátása, a nemzetközi és kulturális munka folytatása a Kulturális és marketing irodává átalakult szervezeti egység keretében).

1988 elején a korábbi, nagyméretű I. Főosztály több részre bomlott.

Létrejött az Olvasószolgálati és tájékoztató főosztály, élén Ottovay Lászlóval. Az addig egységes Olvasószolgálati és tájékoztató osztály kettévált, majd osztály rangra emelték az Irodalomtudományi bibliográfia szerkesztőségét. Önálló Különgyűjteményi főosztályban csoportosultak a táruk Somogyi Pálné irányításával. Ezekhez csatlakozott a hamarosan Kortörténeti különgyűjteménnyé átalakult Zárolt kiadványok tára is, amelynek névváltozása arra utalt, hogy a korlátozott használatú gyűjtemény anyaga hozzáférhetővé vált a nagyközönség számára. Itt kapott helyet a Történeti interjúk videotára is.

Még ez év közepén megszerveződött Berke Barnabásné vezetésével a Gyarapító és feldolgozó főosztály, amelyen belül önállósult az Időszaki kiadványok feldolgozó osztálya, a Szakozó osztály, ide került a Magyar nemzeti bibliográfia könyvek, illetve időszaki kiadványok szerkesztősége, magukhoz csatolva a Kötelespéldány szolgáltatót elszakadt ISBN, illetve ISSN Irodát. E főosztály keretében vált külön egységgé az ISDS magyar nemzeti központ is, a megszűnt Kutatásszervezési csoport pedig Hungarika dokumentációs osztállyá alakult át.

Ugyanakkor kapott főigazgatói tanácsadóként gyűjteményfejlesztési igazgatói kinevezést a korábbi I. Főosztály rendkívül nagy tapasztalatokkal rendelkező vezetője, Ferenczy Endréné.

E változásokkal egyidőben új elnevezéssel folytatta munkáját a korábban is Sonnevend Péter vezette III. Főosztály, – az MNB részlegek távoztával a többi funkció összefoglaló kifejezésére a "Dokumentumforgalmi" elnevezés tűnt célirányosnak (távolról utalva az 1923-ban létrehozott "ős", a Könyforgalmi és bibliográfia központ nevében szereplő, első fogalomra). A korábban egységes Külföldi folyóiratok központi katalógusa osztály helyén két szervezeti egység jött létre: a Nemzeti Periodika Adatbank szerkesztőség a kurrens feladatokra, különös tekintettel az automatizálásra, valamint a Retrospektív lelőhelyjegyzék szerkesztősége.

A Poprády Géza irányításával működő Állományvédelmi főosztályon belül 1988 elején kettévált a Sokszorosító üzem (1990-től Nyomdaüzem) és a Kötészet, továbbá létrejött a Soros alapítvány támogatásával megteremtett Könyvrestauráló műhely.

A Gazdasági igazgatás élén eleinte Rakovszky Istvánné állt megbízott vezetőként, majd másfél évig Várkonyi Júlia vezette ezt a részleget, melynek élére 1990 elején Véghelyi József kapott igazgatói kinevezést.

A könyvtár átalakításának megvalósítása demokratikus módon ment végbe. Az osztályok vezetői munkatársaikkal beszéltek meg helyi problémáikat, és közvetítették a kisebb közösségek észrevételeit, javaslatait a főosztályvezetőkhez. Átalluk kerültek a már átgondolt megoldási lehetőségek a könyvtár felső vezetősége elé, és ezen "szűrőkön" letisztult elképzelések alapján születhettek meg a főigazgatói döntések, amelyek révén új felállásban, munkamegosztásban, de ismét egységessé alakult a könyvtár.

E folyamatnak természetesen megvoltak a hivatalos fórumai.

Az 1986 óta tartott heti, ún. Főigazgatói értekezleteken, amelyeken a két főigazgató-helyettes, a gazdasági igazgató, és kezdetben a társadalmi és politikai szervezetek vezetői vettek részt, csak a könyvtárat érintő, legalapvetőbb kérdésekről esett szó, illetve született döntés.

A főigazgatói határozatot igénylő szakmai problémák 1987-től az évente néhányszor megtartott, – a főigazgató tanácsadó és döntéselőkészítő testületeként működő kollégiumain írásos előterjesztés alapján kerültek megvitatásra.

A Tudományos bizottság félévenkénti ülésein viszont az intézményben folyó kutatótevékenységgel foglalkozott a könyvtár kijelölt munkatársaiból álló együttes. Itt született döntés a kutatóidő engedélyezésére, a Keresztury-pályázatra beérkezett művek elbírálására, a kiadványi tevékenység vitelére és számos más, e körbe tartozó kérdésre.

Működtek még speciális feladatok megoldására hivatott együttesek, így pl. a gépésztési alapelvek kialakítására a Szervezeti és Koordinációs Munkabizottság, illetve később a NEKTÁR (Nemzeti Könyvtári Átfogó Információs Rendszer) bizottságok.

Összefoglalva az öt év szervezeti, és a vezetői beosztásban működő személyek változásait, azt kell megállapítani, hogy a könyvtári részlegek főosztályi csoportosításában alapvető módosítások történtek, a felső vezetésben (főosztályvezetőktől főosztályvezető-helyettesen keresztül a főigazgatóig) nem volt olyan személy, aki 1980-ban is azonos funkciót töltött volna be. E tíz év – mondhatni – tektonikus változásokat hozott, különösen a második öt évben.

1986-ban az intézmény szervezete három szakmai főosztályra: a Gazdasági igazgatóságra, valamint a főigazgatóhoz közvetlenül tartozó, funkcionális részekre, összesen negyven önálló osztályra (csoportra) tagolódott.

1990-ben viszont a Főigazgatóság, Gazdasági igazgatóság és hat könyvtári főosztály, összesen tehát 8 nagy szervezeti egység összesen 47 osztálya (csoportja) látta el az intézmény egészének feladatait. (Az OSZK-hoz ekkor a szervezeten kívül tartozó, de vele csak formailag együttműködő Könyvtártudományi és Módszertani Központ öt osztály keretében fejtette ki tevékenységét.)

Részletesebb elemzéssel kimutatható, hogy a korábban meglévő negyven osztályból körülbelül két tucat tartotta meg eredeti funkcióját, tehát elmondható, hogy nemcsak a szervezeti háló bővült, hanem eléggé mélyreható munkaszervezési átalakulást értünk meg.

Az 1990 végére kialakult helyzetre természetesen nem mondható el az, hogy egy befejezett mű áll előttünk az intézmény addigi öt éves tevékenysége eredményeként, hiszen az élet változásaihoz való állandó alkalmazkodás követelménye mindig újabb fejlesztéseket kíván meg. De azt megállapíthatjuk, hogy a modern nemzeti könyvtár kialakulása erre az öt évre esik, Juhász Gyula irányításával, a kedvezőbb adottságokat biztosító vári palotában.

IGAZGATÁS

Az új épületben való elhelyezkedés és az itteni első öt év munkalehetőségeinek megteremtése nagy terheket rótt a gazdasági és ezzel összefüggő műszaki vezetésre. Mint a szakmai részekből is kiderül, a rendelkezésre álló költségvetés nem tarthatott lépést a kívánalmakkal, csak minisztériumi póthitelek, alapítványi pénzek, pályázatokon elnyert összegek, a bevételi források keresése, szolgáltatási árak emelése segítségével sikerült a könyvtár viszonylag kiegyensúlyozott, – de egyes területeit már korlátozó – működését lehetővé tenni. Segített ebben a szakterületek azon törekvése is, hogy munkáikat minél racionálisabban szervezzék, és gazdaságosabban végezzék.

A felköltözés után az épület használhatóságához, a működtetés zavartalanságának biztosításához számos javíttatási munkát kellett még elvégezteni (ezek részben garanciális alapon történtek), és így egyre inkább sikerült a hiányosságokat kiküszöbölni. Viszont a Mikrofilmtár – a Váron kívül elhelyezett – helyiségének felújítása, valamint a Nyomdaüzem Váci útra telepítésének és berendezésének megoldása számos zökkenővel történhetett csak meg. Mindezek ellenére – a raktárhiány megszüntetését kivéve – a könyvtári munka külső feltételeit sikerült megteremteni.

Pozitívumként könyvelhető el, hogy a bérelszámolás számítógépre vitelével sikerült a munkavégzést – egy átmeneti nehéz idő után – megkönnyíteni, a negatívumok közé tartozott ugyanakkor – a vezetők körére is vonatkozó – személyzeti fluktuáció.

Ennek ellenére – ha zökkenőkkel is, – sikerült a folyamatos változtatások (adó, stb.) miatt átforgalmazó és nehezebbé váló napi gazdasági munkákat ellátni.

*

A szakmai igazgatás vonalán nyugodtabb mederben folytak a munkák.

Már 1989-ben elkészült a könyvtár Szervezeti és működési szabályzata, de az azóta bekövetkezett, vagy előrelátható változások miatt 1990-ig nem lehetett lezárni, és a felettes minisztériummal jóváhagyni.

Kisebbségi szabályzatok sora is megfogalmazódott, így a munkaügyi, munkavédelmi, tűzrendészeti, a nem kutatás jellegű alaptevékenységen kívüli feladatok elvégzéséről és díjazásáról szóló, és még néhány hasonló belső előírás.

Az intézetvezetés munkájának támogatására folyamatosan történt az intézmény irányításához szükséges ügyviteli teendők ellátása, a könyvtár működéséről beszámoló szakmai és statisztikai információk begyűjtése, az ezeken alapuló tervek és beszámolók megírása; továbbá az intézmény ügyiratkezelésének irányítása, a központi irattár gondozása; az OSZK-ra vonatkozó publikációk, dokumentumok gyűjtése, archiválása, és más kisebb-nagyobb feladatok megoldása.

A belső ellenőrzés a főigazgató közvetlen irányítása és felügyelete alatt működve, a költségvetési szervek belső ellenőrzésére vonatkozó, hatályos jogszabályok és miniszeri utasítások alapján különböző területeken folytatott vizsgálatokat, így pl. a külföldi és belföldi kiküldetéseket, a kutatások anyagi támogatását, a kiadványok elszámolását és nyilvántartását, túlórák engedélyezését és díjazását, a személygépkocsi használatát vizsgálta, emellett sok más terület működésének szabályszerűségét tárta fel, illetve véleményezte.

A biztonsági szolgálat a rendészettel, a tűzvédelemmel, a munkavédelemmel, a polgári védelemmel, a polgári fegyveres őrseg szolgálatával, a porta- és teremőri szolgálattal kapcsolatos feladatokat látta el. Nagy felelősséget vállalt legjelentősebb kiállításaink, itt tartott konferenciák rendjének biztosításában.

*

Hatósági feladatait a könyvtár rendszeresen ellátta, így megtörtént – számos hiteles másolat kiadása, a könyvtár birtokában levő dokumentumokról (így pl. a színészek működési idejének igazolására szolgáló közleményekről, iratokról); – a könyvek és gyűjtemények szakértői árbecslése a felmerült igényeknek megfelelően, a könyvtári dokumentumok külföldre vitelének engedélyezése, védettségi javaslatok illetékes hatóságokhoz való felterjesztése.

Nem tartozik szorosan a jelzett kategóriába, de itt említhető meg az egyházi könyvtárak munkájának támogatása, szakfelügyeletük ellátása, tevékenységük (feltárás, kiadványok, stb.) segítése, állományvédelmük támogatása a plébániai könyvtárak ellenőrzése révén.

*

A személyzeti munkák keretében a hagyományos feladatok végzése 1989-ig, a munkaügyekkel kapcsolatos teendők a személyzeti ügyekhez való csatlakozásig folyt. Ezzel összefüggésben újra kellett szabályozni az alkalmazások ügyrendjét, sor került az átvett anyag rendezésére, az ügyvitel egyszerűsítésére. 1990-ben megtörtént a személyzeti és munkaügyi nyilvántartás számítógépre vitele és tárolása. Megkezdődött a személyzeti anyagok átdolgozása az új személyzeti jogszabályoknak megfelelően.

A dolgozói átlaglétszám évi 800–850 körül mozgott, ebből kb. 650 volt a kinevezett munkatárs, és közel 200–250 körüli a nyugdíjasok, szerződésesek csoportja. (A megadott adatokban kb. 70 fővel a KMK is benne foglaltatik.)

Az öt év alatt a személyi fluktuáció meglehetősen nagymértékű volt. Beleértve a nyugdíjasokat és szerződéseket is, összesen 501 fő távozott a könyvtárból, és 470

új munkatársat kellett betanítani – a belső mozgásokat figyelembe sem véve. A legnagyobb változásra 1990-ben került sor, ekkor – a KMK-t is beleértve – 160 fő lépett ki az intézményből, ugyanezen idő alatt 108 új alkalmazásra került sor.

A fluktuáció oka egyrészt a természetes mozgásra (nyugdíjazás, stb.) vezethető vissza, de szerepet játszott benne a sokak számára kényelmetlen megközelítés, valamint az alacsony átlagbérszínvonal (1990 utolsó negyedében bruttó 17 000,- Ft) is.

Az OSZK vezetése minden lehetőséget biztosított a magukat továbbképezni akaró munkatársai számára, többen folytattak felsőfokú tanulmányokat, részt vehettek diplomát adó tanfolyamokon, külföldi tanulmányutakon, tapasztalatcserére utaztak ki – és mindezt az itteni munkaszint emelése érdekében tették.

Számos kitüntetés bizonyítja munkatársaink kiváló teljesítményének elismerését.

Ezek közül kiemelkedik Juhász Gyula főigazgató számára a Magyar Köztársaság Aranykoszorújával Díszített Csillagrendjének 1990-ben történt adományozása.

Állami kitüntetésben mások is részesültek, ezek közül a Szabó Ervin emlékermet négyen kapták meg: Horváth Magda (1986), Somkuti Gabriella (1987), Poprády Géza (1989) és Varga Ildikó (OSZK-KMK 1990).

Számos egyéb kitüntetést is adományoztak munkatársainknak, de ezek felsorolására itt már nincs lehetőség.

Saját intézményünkben a legmagasabb megbecsülést a Széchényi-emlékérem odaítélése jelentette és jelenti. 1989-ben az elsőt dr. Soltész Zoltánné, a Régi nyomtatványok tára vezetője, a másodikat 1990-ben Tóth Lajos, a Kötelespéldány osztály volt vezetője vehette át.

GYŰJTEMÉNSZERVEZÉS, ÁLLOMÁNYÉPÍTÉS

A könyvtár állományának gyarapítása az adott időszakban a régebben kialakult elvek alapján történt. Szóba került ugyan egy korszerű szabályzat kidolgozása, de ezt el kellett halasztani, mivel az új médiumok tartalmi típusainak sokasága olyan átmeneti helyzetet teremtett, amelynek letisztulása előtt ennek végleges megfogalmazása még nem volt célszerű. Módosított a gyűjtőkörön az 1986-ban megjelent új kötelespéldány jogszabály: ez előírja a hangzó dokumentumok, majd az 1989. évi módosítása a videodokumentumok beszolgáltatását. Az egyes gyűjteményrészek (törzsgyűjtemény, különgyűjtemények) már az érvényben lévő szabályzat szükségszerű gyakorlati bővítésével folytatták gyűjtési tevékenységüket.

Ez a külső körülmények teremtette helyzetben ugyan nem történhetett zökkenőmentesen, egészében véve azonban viszonylag szerencsésen alakult.

Az állománygyarapítási hitelkeret az öt év alatt összesen 76 000 000 Ft volt. Az időszak elején 13 000 000 körül mozgott, a végére elérte a 18 milliót. (A keret növekedése messze elmaradt az inflációtól.) A teljes összegnek 68,5%-a (52 000 000 Ft)

jutott a gyűjtemény gyarapítására (ezen belül 7 400 000 kéziratvásárlásra), és további 20 000 000 a nemzetközi csere céljaira. (A teljes keretből négymilliót állományvédelmi költetésre fordított a könyvtár.)

Már 1986-ban szembe kellett néznie a könyvtárnak azzal, hogy a hitelkeret változatlan maradt, ugyanakkor a bel- és külföldi könyvek, időszaki kiadványok ára egyre emelkedő tendenciát mutatott. Csak az év közben kapott – így előre nem tervezhető – póthitelekkel sikerült szinten maradni. A következő években is a póthitelekkel és Soros György támogatásával lehetett a gyarapítás mennyiségét és minőségét biztosítani. Ekkor azonban már előrevetette árnyékát a jövőtől való félelem, hiszen az ár-növekedés mértéke ijesztő arányokat öltött. 1986-ban 754 Ft volt egy kötet átlagos ára, 1990-ben ez már 1 365 Ft-ra emelkedett.

1990-ben az mentette meg a beszerzést a csökkenéstől, hogy a MELLON alapítványtól (USA) 13 000 dollár, a Volkswagen alapítványtól (NSZK) pedig 200 000 DM támogatást kapott.

A külföldi dokumentumok rendszeres beérkezésében a Nemzetközi csereszolgálat tevékenysége meghatározó szerepet játszott.

Súlyos problémák merültek fel azonban a hazai kiadványok területén. A füzetes és egyéb művek burjánzása, mindenekelőtt az új periodikumok nagy száma, soknak tiszavirágként való felbukkanása és eltűnése, de a többdrangú könyvek és füzetek áradatának beszerzése is nagy terhet, sőt sokszor megoldhatatlan feladatot hártott a gyarapításra (és feldolgozásra). 1989-ben pl. a kötelezpéldányként beérkezett és feldolgozást igénylő időszaki kiadványok száma a szokásos évi 150–200 címről (illetve címváltozásról) 786-ra emelkedett!

A kiadók vagy nem tudtak a kötelezpéldányok beszolgáltatási kötelezettségéről, vagy elhanyagolták annak teljesítését. És mivel a kiadók száma is egyre szaporodott, változott, megfoghatatlanná vált, a könyvtár sem tudott velük kapcsolatot teremteni, és kiadványaikat megszerezni. Sajnos, ez a jelenség nem csupán az ún. aluljáró, ill. "utcai irodalom" termékeinél tapasztalható, hanem előfordul jelentősebb, komolyabb művek esetében is. Hogy a veszteség milyen arányú, az nem állapítható meg, hiszen ilyen körülmények között nincs az összehasonlítást lehetővé tevő, hiteles kiadványi statisztikai adat.

A számok szemszögéből vizsgálva az öt év gyarapítási eredményeit, a következőkben foglaljuk össze:

- 124 000 könyv került a könyvtár állományába, ebből kétharmadnyi a kötelezpéldány (83 000), 21 000 növelte a gyűjteményt vétel útján, míg a nemzetközi csere közel 11 000 könyv beszerzését segítette elő;

- az időszaki kiadványok gyarapodása megközelítette a 37 000 évfolyamot, ebből 60% (22 000) a köteles példányok aránya, közel 7 000 vétel, 5 200 pedig nemzetközi csere révén jutott a gyűjteménybe;

- a különgyűjteményi dokumentumok összesen 444 000 egységgel gyarapodtak, ennek nem egészen 40%-a (165 000) a kötelezpéldányokból adódott.

A nemzeti könyvtár állománya az adott periódusban mintegy 600 000 egységgel növekedett, ebből kb. 45% (271 000) került a gyűjteménybe a kötelezpéldány-beszolgáltatás révén.

A gyarapítás mennyiségi mutatói – más szemszögből nézve – az adott öt évben a következőképpen alakultak:

- a külföldi könyvek vétele 1986-hoz képest 1990-re 45%-kal csökkent;
- a különgyűjteményi dokumentumok tekintetében 37%-kal volt kevesebb;
- a kötelezpéldányok száma ugyanebben az időszakban szintén csökkenő tendenciát mutatott: 1990-ben 12%-kal kisebb, mint 1986-ban volt;
- a legstabilabb a nemzetközi csere beszerzési teljesítménye; mennyisége sem a törzsgyűjteményi, sem a különgyűjteményi anyag területén nem esett vissza.

Mindent egybevetve, az állapítható meg, hogy a teljes nemzeti gyűjtemény évenkénti gyarapodásának mennyisége – a vázolt problémák miatt – lényegesen kevesebb az előző éveknél: 1990-re 1986-hoz képest viszonyítva 28%-kal esett vissza.

Természetesen a gyarapodás eszmei értéke önmagában a könyvtári egység darabszámával nem mérhető, de azért a mennyiségi adatok hosszabb távú vizsgálata figyelmet érdemlő tendenciát mutat, mivel esetleg később már nem pótolható hiányokat jelenthet, veszélyeztetve a nemzeti könyvtár alapfunkcióinak ellátását.

Sajnos, e tekintetben egy aggasztó ellentmondás bontakozott ki.

A hazai vételi kínálat – amint azt az árverések egyre emelkedő száma is mutatja, – erősen növekedett, és növekszik. A nehezedő gazdasági helyzetben sokan kénytelenek megválni eddig féltve őrzött kincseiktől, így rendkívüli vásárlási alkalmak kínálkoztak. Ugyanakkor a pénzügyi keretek szinten tartása, sőt növelésének biztosítása egyre nehezebbé és bizonytalanabbá vált. Természetesen ezzel az ellentmondással a külföldi beszerzések területén is szembesült a könyvtár, ami már a hungarikumokat is érintheti. Az árnövekedés és a pénztelenség széthúzó tendenciája ezt a területet is sújtja, esetenként lehetetleníti.

Itt a cseretevékenység fokozására kell háruljon minél nagyobb feladat. Megnyugtató tény az, hogy az OSZK külföldi könyv- és folyóiratgyarapodásának közel fele a Nemzetközi csereszolgáltatón keresztül jut be a könyvtárba. Ennek összetételére és minőségére – a lehetőségek mértékében – fokozódó gondot fordított és a jövőben egyre inkább kell fordítson ezt a tevékenységet bonyolító részleg, – különösen a hungarikumok megszerzése érdekében.

Hazai viszonylatban a kötelezpéldányokat begyűjtő egységre is egyre nagyobb felelősség hárult és hárul.

Míndez egy olyan összmunát, egyeztető tevékenységet kíván meg az érintett részlegektől, amely eddig is megtörtént, és ezután is szükséges.

Azt hangsúlyozni kell, hogy ez a nagyon is tudatos és egyeztetett tevékenység az ezzel foglalkozó részlegek számára nagy többletmunát jelentett, és hogy ez az öt év ilyen megnyugtatóan zárult, az az érintett munkatársak kötelességvállalásának köszönhető. Nem elhanyagolható a külső szakértők – a leglényegesebb kiadványok beszerzését meghatározó – tevékenysége sem.

Szerencsésnek bizonyult a gyűjteményszervezési igazgatói feladatkör beépítése a könyvtár szervezetébe, aminek révén egy kézben összpontosul a teljes beszerzés felletti tartalmi és anyagi áttekintés biztosítása, a tendenciák áttekintése, az arányok meghatározása.

A könyvtár gyarapító tevékenységének részletesen bontott számszerűségét a periódus kezdő és záró évének adataival érzékeltetjük:

	1986	1990
Könyv	25 571	24 997
Időszaki kiadvány	6 381	8 908
Kézirat	61 249	29 085
Zenemű	4 275	3 633
Térkép	2 066	2 267
Kisnyomtatvány	42 649	33 228
Kép, metszet	3 224	1 092
Mikrofilm neg. (címl. egys.)	7 644	2 640
Mikrofilm pozitív (címl. egys.)	2 406	2 324
Okt. neg. és diafilm (címl. egys.)	—	80
Hanglezet, hangszalag	352	1 627
Egyéb dokumentum (fotó, xerox)	—	2 854
Összesen:	155 817	112 736

Megjegyzés: Szabványt, szabadalmat a könyvtár az érvényes gyűjtőkori utasítás értelmében nem gyűjt!

A könyvtár teljes állománya

1985. december 31-én 6 285 093 egységet,

1990. december 31-én 6 878 430 egységet foglalt magában.

A nemzeti gyűjtemény részben vásárlás, részben ajándék útján jelentős értékekkel gazdagodott. A nyomtatott dokumentumok közül kiemelkedik az öt, újonnan vásárolt ősnomtatvány (Duranti, G. Lichtenstein 1478; Petrus de Alliaco, Lyon 1490–1494; Nicolaus de Blony, Argentinae 1493; Johannes Gallensis, Velence 1496; Marcellus Nonius, Pompeius Festus és Marcus Terentius Varro műveinek kolligatuma, Venetiis 1496), melyeknek némelyikéből Magyarországon eddig nem létezett példány. Külföldről került gyűjteményünkbe Johannes Honterus két munkája (1543, 1552), míg Erasmus: *Civilitas morum* c. művének 1632-es lőcsei kiadású, egyetlen példányban ismert művét magángyűjtőtől sikerült megvásárolni.

A modern nyomtatványok gyarapításában részben a gyűjtemény régi hiányainak pótlása, részben a külföldi hungarikumok és a legfontosabb külföldi kézikönyvek megszerzése volt az elsődleges szempont. Az előbbieket közül kiemelkedőek a kevés példányban fennmaradt 18. századi lőcsei, győri, soproni, kassai és budai kalendáriumok, a magyar vidéki nyomdák kiadványai (*A keresztényi hitről való vallástétel*, Kolozsvár 1823; *Fegyszabályok a debreczeni nemzetőrségi... századok részére*, Debrecen 1848; Brassai S.: *Ingyen tanító francia nyelvmester*, Kolozsvár 1863; Barcsa S.: *A ti-*

szántúli ev.ref. egyházkerület történelme, Debrecen 1906–1908, stb.), továbbá a bibliofil, vagy az első kiadások (Ady E.: *Margita élni akar*, Bp. 1921; Göre Gábor könyvei 10 kötetes díszkiadásban; Fáy András eredeti meséi és aforizmái, Pest 1825) és a könyvritkaságok (Faludy György *Villon balladái*-nak, valamint Bölöni György: *Az igazi Ady* c. művének cenzori példányai; Wagner Dániel híres illusztrált botanikai atlaszának újabb példánya). A külföldön megjelent hungarikumok sorából a többi között említésre méltó gyarapodások: Bartlett, W.H.: *Le Danube illustré* (Paris 1849), Kessler, W.: *Transylvanica in Marburg Bücher...* (Marburg 1985), Várdy B.: *The Hungarian-Americans* (Boston 1985), Bisztray G.: *Hungarian-Canadian literature* (Toronto-London 1987), Szathmáry T.: *Descriptio Hungariae* (1987), Szemerényi O.: *Scripta minora*, 3 vols. (Innsbruck 1987), Bakó E.: *Emlékkönyv az Amerikai Magyar Szövetség 80. évfordulójára* (Washington 1988), Karinty Fr.–Gordon Gy.: *The Circus* (London 1990). A tájékoztató munka és a kutatás segédleteiként folytatódott a legfontosabb külföldi kézikönyvek beszerzése is, mint az 50 kötetes *Encyclopedia USA* elsőként megjelent 4 kötet, *The encyclopedia of religion*, vol. 1–16. (New York 1987), *Worldmark encyclopedia of the nations*, vol. 1–5. (New York 1984), *Who's who in science in Europe*, vol. 1–3. (4.ed.), *Index of manuscripts in the British Library*, vol. 1–4.

A Plakát- és kisnyomtatványtár állományát gazdagította a piarista rendtől vásárolt közel 10 000 képes levelezőlap a századelő Magyarországról, valamint néhány értékes metszet és litográfia (Ofen und Pesth, 183?; az 1767-es győri tézisek; 1827-ből származó három, lófuttatást ábrázoló litográfia).

A Térképtár gyűjteménye mind nyomtatott, mind kéziratos térképekkel egyaránt gyarapodott. A nyomtatottak közül említésre méltó Johannes Honterus 1532-ben készült első Erdély-térképének 1569-es, Johannes Sambucus 1566-os térképének 1592-es kiadása, valamint Mercator 17. századi, ritkaságszámba menő térképének Blaeu-féle francia nyelvű kiadása. Willius Raetusnak a Dunát bemutató, színezett térképe 1686-ban készült, díszes barokkos kiállításával különleges remekmű. Kéziratos térképeink száma 54-gyel szaporodott, közöttük Juvigny francia kartográfus Buda 1686-os ostromáról és a török kori Alsó-Magyarországról készült, színezett térképei (168?).

A zenei tárgyú új szerzemények között unikális értékű Esterházy Pál nádor kantáta-ciklusának 1703-ból származó, eddig ismeretlen kézirata. A 20. század magyarországi zenei életének fontos dokumentumait tartalmazzák Kiszely Gyula és Kósa György hagyatécai, Szervánszky Endre három legjelentősebb alkotásának kézirata.

Ugyancsak jelentős szerepet játszottak a hagyatékok a Színháztörténeti tárgyarapodásában is, többek között Gobbi Hilda, Dajka Margit, Kellér Dezső nevével fémjelvezve. A színházi szövegek könyvek gyűjteményébe a Víg-, a Nemzeti-, a Katona József-, a Madách- és a Thália Színház rendező- és sűgópéldányai kerültek, míg a librettók állományát a hr. Esterházy libretto-gyűjtemény töredéke – benne Haydn két, eddig kallódó művével – egészítette ki. A díszlet- és jelmeztervek gyűjteményébe bekerült művek alkotói: Bakó József (Nemzeti Színház), Fehér Miklós (Víg-színház), Mialkovszky Erzsébet (Madách Színház), Spannraft Ágoston (Nemzeti Színház, Operaház).

A Kézirattárba került hagyatékok legújabb kori történelmünk és irodalmunk fontos forrásanyagát jelentik, így közöttük Szabó Zoltán, Thienemann Tivadar, Bódy Gábor, Kádár Erzsébet kéziratos hagyatéka, Németh László és Illés Endre levelezése, Olaszországból hazakerülve Pálinkás László, Tóth László és Váradi László hagyatéka. A magyar irodalom kéziratos emlékei között különösen jelentős Jókai Mór, József Attila, Karinthy Frigyes, Márai Sándor egy-egy művének, illetve levelének megszerzése. A Kézirattár keretében vette kezdetét egy új gyűjteményrész, az oral history gyűjtemény megalapozása (szöveges hangzó dokumentumok) a Művelődéskutató Intézetben, a Soros Alapítvány támogatásával készült mélyinterjú-sorozat hanganyagával és a hangfelvételekről készült gépiratokkal.

FELDOLGOZÁS, KATALÓGUSOK, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS MUNKÁLATOK

Katalógus- és bibliográfiai célú feldolgozás

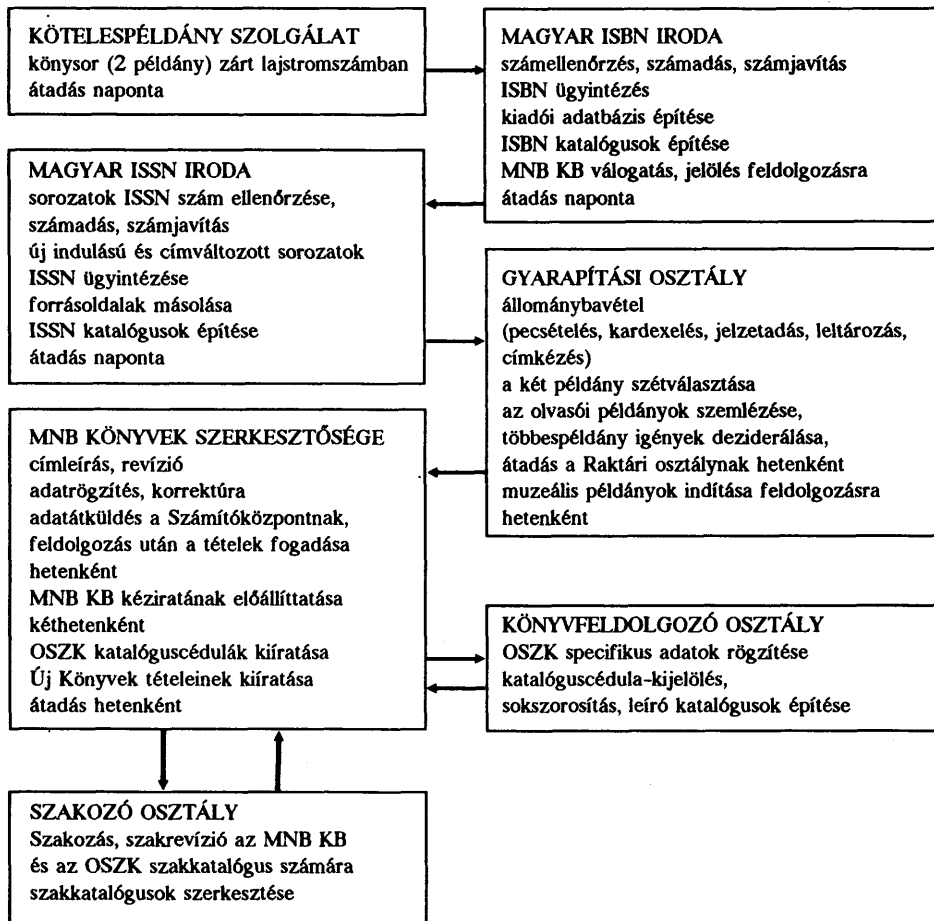
A feldolgozás területén 1986-ban a gyakorlat még a múlthoz kapcsolódott ugyan, de az 1978 óta tartó – a gyökeres változást célzó – munkálatok is nagy erőfeszítéssel folytak. Utóbbi munkatársaink a nemzeti szabványok kidolgozásában való intenzív részvétele, valamint a házi szabályzatok egész sorának összeállítása, és az integrált feldolgozás feltételeinek megteremtése érdekében kifejtett tevékenysége jelentette. Így jutott el a könyvtár odáig, hogy megvalósítsa az 1987-től megjelent, kötelezpéldányként beérkezett könyvek bibliográfiai és katalógus célú feldolgozásának összehívását. Sor kerülhetett az MNB könyvek adatbázisa programrendszerének továbbfejlesztésére is, amely a korszerűsítési törekvések további kiszélesítésére szolgált.

Ezek után 1988-ban a kötelezpéldányok katalógus célú és bibliográfiai feldolgozása összeolvadt, új szervezeti keretek és munkafolyamatok megvalósítása révén egyszerűbbé, gyorsabbá, és az átfedések kiiktatásával gazdaságosabbá, egységesebbé is vált.

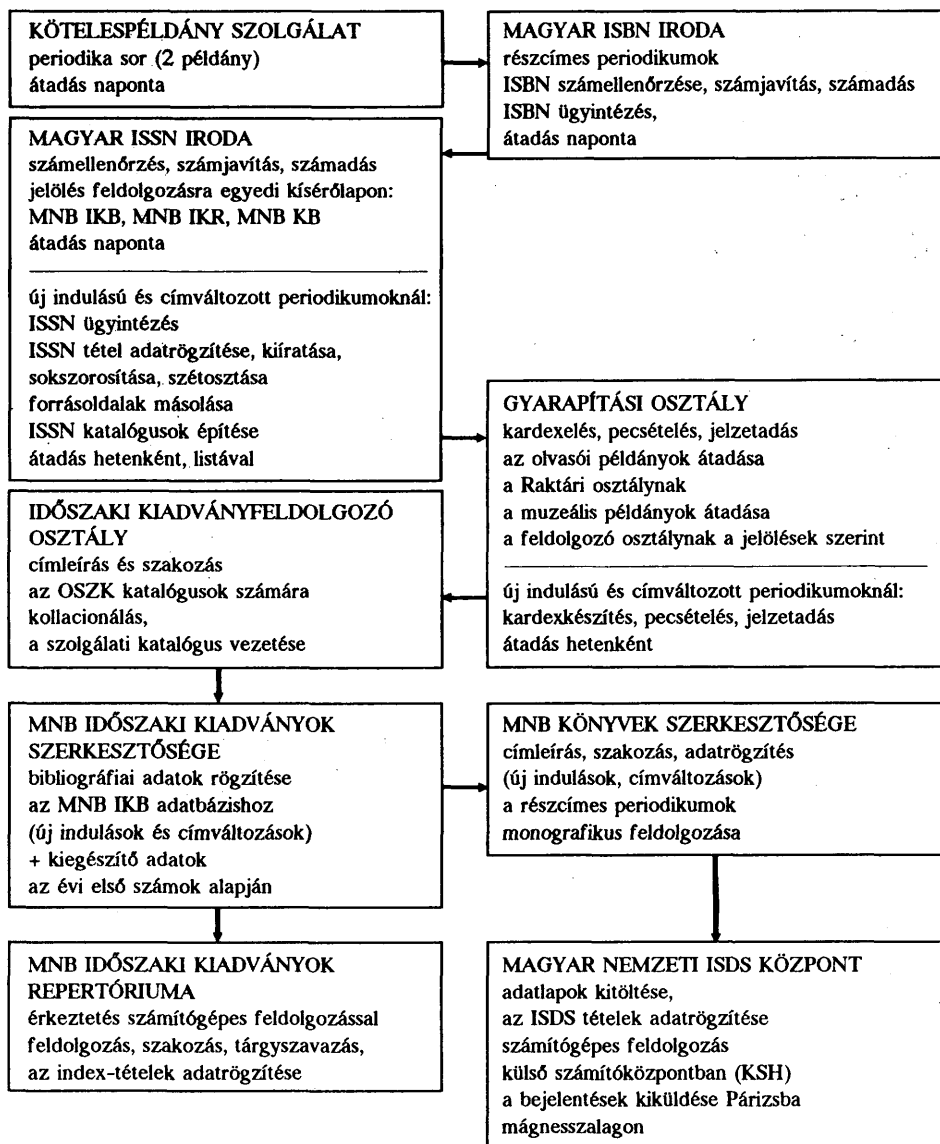
*

A kötelepéldányok feldolgozásának menetét az alábbi két táblázat mutatja:

A kötelepéldányként érkező könyvek feldolgozó futószalagja:

A kötelezpéldányként érkező periodikumok feldolgozó futószalagja:

Megjegyzés: minden osztály, valamint az Olvasószolgálati és tájékoztató főosztály hetenként megkapja az új indulások és címváltozások listáját és az ISSN tételeket, amelyek minden további feldolgozáshoz alapul szolgálnak.

*

Nagyon nehéz a feldolgozási munkák mennyiségét számszerű adatok révén ismertetni. Ennek fő oka az, hogy a területen bekövetkezett teljes átszervezés miatt az éves kimutatások struktúrája is változott, így az egyes adattípusokat nem lehet az átmeneti időszakban egy nevezőre hozni. De az utóbbi 3 év alapvető munkáinak nagyságrendjét összefoglalóan be tudjuk mutatni, s egyben az új munkarend gazdaságosságát is bizonyítani. Ez a kurrens feldolgozó munkák számbavételével sikerülhet.

A számszerűséget az 1988-tól 1990-ig terjedő három év adatainak munkatípusonként való összeadásával és éves átlagra bontásával jelenítjük meg. Eszerint: A teljes kurrens feldolgozásban 12 300 mű kb. 12 900 tételben került leírásra. Az időszaki kiadványok tekintetében ez a szám 2 000 címre vonatkozott. A sajtóbibliográfia 5 100, a repertórium 15 000, a hungarikafeltárás 16 000 tételével jellemezhető az évente elvégzett munka mennyisége.

E számok képet adnak ugyan a feldolgozó részlegek kiemelt területeinek eredményeiről, de a legizgalmasabb kérdésre, a két futószalag összevonásának hasznossági fokára nem adnak választ. Így a könyvek feldolgozási mutatójának megértéséhez, háttéréhez külön elemzést szükséges végezni.

Utalni kell arra, hogy a kötelezpéldányként beérkezett hazai kiadványok száma évi 8–9 000 körül mozgott. Ezek leírásai – az MNB könyvek adatbázisába folyamatosan épültek be, és innen az OSZK katalógusai számára évente kb. 6 000 könyvről készült automatikus cédulakiíratás. Ha ezt az adatot a teljes kurrens feldolgozás tétele számához viszonyítjuk, akkor világossá válik, hogy kb. felére csökkent az az anyag rész, amelyet addig a két feladatkör ellátásához fel kellett dolgozni. Ha ezt a számítást csak a kötelezpéldányokra vonatkoztatjuk, akkor ez az arány már 70–75%-os munkamegtakarításban mutatkozik.

Nem kell külön kommentárt hozzáfűzni e számokhoz azért, hogy az új szervezeti megoldás rendkívüli jelentőségét érzékeltessük.

A Magyar Nemzeti Bibliográfia adatbázisába – amely már 1976-tól épül, – az új rendszer bevezetése utáni időszakot véve figyelembe (1988–1990), – évenkénti átlagot véve – 8–9 000 magyar könyv, 400 sorozat és 22 000 analitikus tétel került be.

Az adatbázisban tárolt rekordok száma így 1990 végére 306 936-ra növekedett.

*

Természetesen a közölt adatok a feldolgozó részlegek teljesítményét csak részben érzékeltetik. Számos egyéb munka (rekatalogizálás, hozzáírás, javítás stb.) eredményeinek közlése már nem kaphat részletes kifejtést az ötéves beszámolóban, de egy nagy területről, a katalógusokról a következőkben még szót kell ejteni.

Folyt az anyag feldolgozása a különgyűjtemények területén is, sor került rekonstrukciós munkákra és egyéb, a csoportos anyag kategóriájába tartozó állományrészek beosztására.

A Kézirattárban szabályzat készült az új gyűjtési profilt jelentő "oral history" dokumentumainak feldolgozására. Befejeződött a levéltári katalógus rekonstrukciója is.

A Plakát- és kisnyomtatványtárban elkészült az 1965. év grafikai plakátjainak annotált címléírása. Előreléptek a gyászjelentés-gyűjtemény anyagának előrendezésében, előkészítették mikrofilmezésre az 1848–1849-es gyűjteményt.

A Zárolt kiadványok tárából átalakított Kortörténeti különgyűjtemény a Történeti interjúk videotárától és a Fekete Doboz c. videofolyóírrától beszerzett, jelentős mennyiségű anyag feldolgozása is napirendre került.

A nagyságrendre a záró év címléírasi adatait soroljuk fel:

Kézirattár	11 350 (1898-ban 21 252)
Régi nyomtatványok tára	45
Plakát- és kisnyomtatványtár	2 078
Színháztörténeti tár	1 800
Zeneműtár	4 500
Kortörténeti különgyűjtemény (videointerjúk)	13
Reguly Antal Műemlékkönyvtár (Zirc)	4 871

Az éves adatok ezen a területen – mint azt a Kézirattárnál is látható, nem lehetnek általánosan jellemzőek, anyag típusok beérkezésétől és azok bonyolultságától, összetételétől függőek.

Cédulakatalógusok

A katalógus célú feldolgozás eredményével, magával a különféle katalógusokba kerülő cédulákkal – azok előállításával és beosztásával – igen sok gond jelentkezett az egész ötéves periódus folyamán. 1986-ban a Sharp cédulasokszorosítók csak kísérleti jelleggel működtek, ezért a különgyűjtemények katalóguscédula restanciájának felszámolása nem történhetett meg. Így, bár egyszerre több sokszorosítási lehetőséget vett igénybe a könyvtár, teljesen naprakész helyzetet 1990-re sem sikerült biztosítani. Az elkészült cédulákat viszont maradéktalanul be lehetett osztani.

A tárgyalt korszak jelentős eredménye a cédulasokszorosítás technológiaváltása, illetve annak befejezése. Az adrémagépes eljárástól meg lehetett szabadulni, sőt 1989-ben és 1990-ben sikerült az 1936 óta épült lemeztárat is felszámolni a kb. 1 500 000 lemezt cédulára átmásolni, és alapnyilvántartásként felállítani.

Bár a modernebb technikai eszközök működtetése sem volt zökkenőmentes, megvan a remény, hogy e területen is megnyugtató helyzetet lehet majd teremteni.

E nehézségek ellenére sem szüneteltek a katalógusok kiegészítésének, rendezésének, revízióinak munkálatai mind a törzsgyűjteményi, mind a különgyűjteményi katalógusok területén.

Éves átlagot alapul véve, a következő számok jelzik a teljesítményeket: a könyvek katalógusaiba 200 000, az időszaki kiadványokéba 40 000, a szakkatalógusokba pedig 50 000 új cédula került beosztásra. A járulékos munkákról (javítás, átrendezés stb.) itt nem lehet áttekintést adni.

Kurrens nemzeti bibliográfiák

A kurrens magyar nemzeti bibliográfiai munkálatok korszerűsítését két alapfel-tétel tette – 1988-ban – lehetővé. Az egyik az, hogy a Gyarapító és feldolgozó főosztály keretébe került minden, e területet érintő részleg (így az MNB körébe tartozó kiadványok szerkesztőségei is), másrészt a Szervezési főosztályon történt átszervezés keretében megerősödött a Fejlesztési, és létrejött a Számítástechnika-alkalmazási osztály. A Fejlesztési osztály és a feldolgozást végző részlegek egyesített erőfeszítésével már 1987-ben meg lehetett kezdeni a párhuzamos, főként a feldolgozási területet érintő – egymást átfedő tevékenységek áttekintését, és sikerült megfogalmazni az integrált számítógépes rendszerrel szemben támasztott követelményeket.

Ennek alapján került sor egy, a feltételezett számítógépes munkamenetet szimuláló, feldolgozó futószalag bevezetésére, amelynek lényege, hogy a kötelesepéldányként érkezett könyvek és időszaki kiadványok nemzeti könyvtári megőrzésre szánt példányait indítják feldolgozásra olyan rendben, hogy az egyes állomások eredményeit (adatait) a további állomások hasznosítani tudják. Ezzel először a könyvek feldolgozásának bibliográfiai és katalógus célú összevonását sikerült megteremteni, majd 1989 elején az időszaki kiadványok feldolgozásának ésszerűsítésére is sor került. Itt nem lehetett egy nagyszámítógépes bibliográfiai adatbázisra építeni, mint ahogy ez a könyveknél történt, de a párhuzamos munkák elkerülésében szervezési és kisszámítógépes fejlesztések megvalósítása révén jelentős eredményeket tudunk el-érni.

A kisszámítógépes IKB adatbázisból született a Könyvtártudományi és Módszer-tani Központ segítségével az adott helyzetben igen népszerűvé vált *Új Periodikumok* című tájékoztató kiadvány.

Az MNB Könyvek adatbázis teljes állományát a Számítástechnikai Koordinációs Intézet gondozza. Az adatbázis hazatelepítésére ezután kerül majd sor a DOBIS/LIBIS rendszerbe.

*

A *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Könyvek Bibliográfiája* évi 24 füzettel, 8–9 000 tételszámmal rendszeresen megjelent. Függelékként kapcsolódott hozzá a *Térképek Bibliográfiája* évi négy alkalommal, összesen 120–130 címmel, és társlapként a *Zeneművek Bibliográfiája* (évenként 4 füzetben, 7–800 leírást közölve). A kötelesepéldányból származó hangzó dokumentumok leírása 1990-ben már meghaladta az ezret. Az éves indexek némileg elmaradva, de rendszeresen jelentek meg.

A *Magyar Könyvészet* éves összefoglaló kötetei – ha késve is, – de az 1984-es kötetel kezdődően, az 1986-ossal bezárólag láttak napvilágot. Nyomdába került 1990-ben az 1989-re szóló kézirat is.

Az *MNB Időszaki Kiadványok Repertóriumá*-nak évi 12 füzete 15–16 000 tételt publikálva – s ebből a 85–90%-ot kitevő társadalomtudományi anyagot tárgyszavazva is – folyamatosan került a használók kezébe.

Az éves indexek az időszak végén két évvel maradtak le a tárgyévétől.

A már említett *Új Periodikumok* évi négy száma naprakész tájékoztatást nyújtott az érdeklődőknek.

Hungarika dokumentációs és bibliográfiai feladatok

Az 1980-as évek első felében született határozatok és programtervek alapján – nagyrészt külső támogatással – kezdődhettek meg a kurrens külföldi hungarika-anyag feltárásának, nyilvántartásának és hasznosításának munkálatai. 1985-től a Juhász Gyula vezette Magyarországi kutatás elnevezésű program támogatásával folyt a munka az 1986-tól 1990-ig terjedő időszakban is Hungarika Információ és Hungarika Regisztráció címen. 1988 júniusától a Széchenyi Könyvtár e kutatási témák addigi eredményeit foglalta intézményes keretek közé a Hungarika dokumentációs osztály megszervezésével. Biztosította a működéséhez szükséges alaplétszámot, számítógépet, és működési feltételeket teremtett a program számára. 1990-ben a Könyvű László amerikai irodalomtörténész adományából megszerzett, nagyobb kapacitású számítógép lehetővé tette az adatbázis felépítését és működtetését.

A munkához – az eddigi eredményekre alapozva – három információs területen folytatott feltáró tevékenységet a megújult részleg. Ennek alapján három adattárat, illetve adatbázist hozott létre.

A hungarika bibliográfiai adatbázis feladata a külföldi hungarika publikációk számbavétele minél szélesebb területen. Ennek célja kettős: szükséges a maradandó értékek regisztrálása a mindenkori kutatás számára, ugyanakkor fontos a folyamatos és korszerű tájékoztatás biztosítása. E két igénynek megfelelően egy integrált számítógépes rendszer kifejlesztésével részben – a nemzeti bibliográfiai rendszer kiegészítését megvalósító – hagyományos bibliográfiák, sőt, a gépi feldolgozás következtében retrospektív, ill. ciklusbibliográfiák közreadására is módot teremt. Másrészt lehetővé teszi a kurrens tájékoztatást és a közvetlen (online) lekérdezést is.

Az IIF (Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program) adatbázisépítési pályázatában vállalt kötelezettségeknek megfelelően 1990-ben kellett a számítógépes rögzítést véghezvinni. A Hungarika Információ, illetve a Névkataszter anyagát a SZTAKI Számítóközpontjának nagygépre telepítették, és onnan a CDS/ISIS szöveges adatbáziskezelő rendszer segítségével – természetesen az OSZK számára is – lekérdezhetővé vált. Megvalósult tehát mind a bibliográfia előállítás, mind az információs szolgáltatás területén az egyszeri feldolgozás-többszöri felhasználás elve.

A ciklusbibliográfiai feldolgozás már 1988 előtt is folyt, és két sorozatban öltött testet: *Külföldi Magyar Nyelvű Kiadványok*, illetve *Hungarika Irodalmi Szemle* cí-

men, de kiadásuk megszűnt az 1989-es évvel. A gépi feldolgozás eredményeként az 1990-es tárgyévétől módosított tartalommal két – egy-egy éves kötet – mutatja be a feldolgozott anyagot az érdeklődőknek. (*Magyar Nemzeti Bibliográfia. Külföldön Megjelenő Hungarikumok. Cikkék és Magyar Nemzeti Bibliográfia. Külföldön Megjelenő Hungarikumok. Könyvek.*)

Emellett a *Hungarika Információ* nyomtatott formában (cédulák + index), ill. közvetlen lekérdezéssel átveszi a folyamatos tájékoztatás szerepét. Jóllehet, az anyag jelentős része a bibliográfiában és az információban megegyezik, az információ gyűjtőköre részben mégis eltér. Elsősorban a tárgyi hungarikumok és analitikus leírások (cikkék, ismertetések, tanulmányok, stb.) feldolgozására törekszik, és sokoldalú megközelítést biztosít.

1990 végére a *Hungarika Információ* 5 500 tételt dolgozott fel.

A hungarika bibliográfiai adatbázis neve *Hungarika Névkataszter*, célja a Magyarországról a 20. században kivándorolt, vagy külföldön élő (élt) írók, a kiemelkedő életművel rendelkező személyek körét túllépve, kiterjed valamennyi tevékenységi körben valamennyi említésre méltó személyiség regisztrálására, személyiségek nyilvántartása. A bibliográfiai regisztráció a bibliográfiai index műfaji követelményei szerint történt.

A névkataszter szintén számítógépre került adattár, amely folyamatosan épül, egy rendszeresen fejrészíthető kiadvány előállítását teszi majd lehetővé, de ugyanakkor információs rendszerként is működik, és az IIF program keretében a hazai és külföldi igénybevételét egyaránt lehetővé teszi.

A névkataszter 1990 végén 14 000 tételt tartalmazott.

Az intézményi adatbázis feladata a magyarsággal kapcsolatos külföldi intézményrendszer áttekintése: a magyarság által szervezett intézmények és azon külföldi könyvtári gyűjtemények számbavétele, amelyek a hungarológiai kutatást elősegítik.

Ez az adattár még nem került számítógépes feldolgozásra. A külföldi hungarika gyűjtemények felmérése 1989-től kezdve országonkénti csoportosításban füzetekben kerül kiadásra a *Hungarika-anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke* c. sorozat keretében. Ehhez kapcsolódva épül ki a külföldi magyar testületek adattára, amely az időszak végén kb. 2 000 testület nevét és esetenként egyéb, rendelkezésre álló adatát regisztrálja.

Mindezen munkálatok remélhetően tartalmi és mennyiségi területeken is szélesebb mederbe terelődhetnek, eredményeikkel egyre inkább segítik a kutatást mind a hazai, mind a külföldi hungarológusok körében, egyben informálják a külföldöt a magyar kultúráról, a világ szellemi életében való jelenlétünkről, és a hungarika tájékoztatás teljes rendszerének egy igen fontos részét képezik.

Retrospektív nemzeti és hungarika bibliográfiák

1990-ben került kiadásra Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetéhez készített *Pótlások* első füzete. Nyomdába adás előtt áll a második füzet anyaga is.

Ugyanebben az évben jelent meg Petrik VII. kötetének az eddig ismeretlen, magyar nyelvű nyomtatványok leírásának anyaga. Befejeződött a Petrik VIII. kötetének számítógépes szedése is, megjelenése 1991-ben várható. Elkészült és kézirat gyanánt napvilágot látott az 1801 előtt publikáló *Régi magyarországi szerzők* névjegyzéke.

Folytatódott a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* 3. kötetébe (1636–1655) szánt tételek kidolgozása, a kötet szerkesztése.

A retrospektív hungarika munkálatok számos eredményét a következőkben foglalhatjuk össze:

A retrospektív bibliográfiák terén igen nagy jelentősége van az ún. Horthy-korszak bibliográfiájának, a *Magyar Könyvészet 1921–1944* című adattár kötetének. A tárgyalt időszakban a 3. kötet: *Társadalomtudományok 2. – Jog. Közigazgatás. Népjólét. Pedagógia. Néprajz.* (1986) és az 5. kötet: *Művészet. Sport. Földrajz. Életrajz.* (1990) jelenhetett meg. Folytak a 4. kötet: *Természetudományok. Alkalmazott tudományok* munkálatai, továbbá a teljes kiadványsorozat egyesített mutatójának szerkesztése. Ugyanezen évek tankönyveire vonatkozó anyagunk átadására előzetes megállapodás született az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeummal, mivelhogy ez az intézmény szándékozik az anyagot megjelentetni.

Mikrofilmlapon került kiadásra a *Magyar Könyvészet 1961–1975. Nyelvészet, irodalom* c. része.

1990-ben készült el a *Külföldi magyar nyelvű könyvek 1961–1970.* 2. kötet: *Románia* kézirata. Megjelentetése mikrofilmlapon történik.

Előrehaladtak – az 1945–1968 közötti anyagot átfogó mű folytatásaként a *Magyar szépirodalom idegen nyelven 1969–1986* című bibliográfia munkálatai, és ezzel párhuzamosan a következő periódus anyagának gyűjtése is.

A sajtóbibliográfiák területén is történt előrelépés. 1986-ban megjelent V. Busa Margit *Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849* c. munkája, amely a Magyarországon magyar és idegen nyelven napvilágot látott, valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok leírását tartalmazza. Bár "kézirat gyanánt" került kiadásra, jelentősége mégis igen nagy, hiszen a jelzett korszakra vonatkozóan egyedülálló, hézagpótló mű.

Sajnos a TS4/4 főirány támogatásával készülő *A magyarországi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1921–1944* c. kötet anyagának feldolgozását – bár magas készütségi fokon – de az erre szánt összeg elvonása után – meg kellett szüntetni.

A párizsi Bibliothèque Nationale magyar fondjának feltárásában az OSZK munkatársai szoros együttműködésben dolgoztak a BN munkatársaival (a kutatás beindítását 1986 végén a Centre interuniversitaire d'études hongroises kezdeményezte). A kutatómunka végső célja egy hungarika katalógus megjelentetése, melyet a fenti három intézmény közösen vállalt.

1990 végére a munka első fázisa, a magyar tételek kigyűjtése befejeződött (magyar részről teljes egészében, francia részről a munka jelentéktelen része 1991-re áthúzódik). A kigyűjtött magyar tételek száma összesen mintegy 29–30 000 cédula (fő- és melléktételek), a szerkesztés 1990 végén kezdődött meg.

Katalóguskiadványok, szakbibliográfiák

1990-ben – több nemzedék munkáját summázva – megjelent három kötetben a Régi nyomtatványok tárának antiqua gyűjteményét feltáró alapmű *Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa* címen.

Ugyanekkor került ki a nyomdából a *Kéziratos térképek az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában I. Önálló kéziratos térképek* c. katalógus két kötetben. Elkészült és nyomdakész állapotban várja kiadását a II., a birtokvázlatok leírását (utalókkal együtt) bemutató rész.

1990-ben tehát két – nemzetközi szintű és jelentőségű – művel aratott világsikert a magyar nemzeti könyvtár.

Folytatódott – ha lassabb ütemben is – a latin kódex katalógus összeállítása, szerkesztése is.

A könyvtár irányításával készültek el és kiadásában jelentek meg a magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai, amelyek 1850-ig tárják fel a gyűjtemények anyagát. Megjelent a Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak), a Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Pápa), az Egri Főegyházmezei Könyvtár, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár anyagának jegyzéke egy-egy kötetben. A további gyűjtemények feldolgozási munkálatai is folytatódtak. Hogy ezek, a már régebben napvilágot látott és a jövőben elkészülő kiadványok mit jelentenek a hazai kutatás számára, azt szinte lehetetlen érzékeltetni.

Szakbibliográfiai tevékenységünk keretében *A Magyar Irodalom és Irodalomtudomány Bibliográfiája* éves kötetait adta közre az intézmény. Megjelent az 1980-tól 1983-ig terjedő időszak anyaga, továbbá az 1976–1980. évi kumulált index és az 1971–1975-ös évkör retrospektív bibliográfiája.

Ez a sorozat is teljes elismerésre talált, és nagyban segíti az érdekeltek munkáját.

Itt kell megjegyezni, hogy a kiadványok létrehozásához és megjelentetéséhez nagymértékű anyagi támogatást kaptunk, de a szellemi munkát – kivéve az egyházi katalógusok összeállítását – mi végeztük.

OLVASÓSZOLGÁLAT, TÁJÉKOZTATÁS

Az 1985-ös év – a könyvtár április eleji megnyitásával – az átköltözés miatti kényszerű használati korlátozás után megteremtette a könyvtár olvasói számára a réginél lényegesen nagyobb területen eloszló 500, és a különgyűjtemények olvasótermeiben biztosított, mintegy 90 fő fogadására alkalmas helyet, sőt kényelmet, amellet a 70 000 kötetes kézikönyvtár szabad használatának lehetőségét.

Az 1986-os év még mindig nehéz feladatot rótt az ott dolgozó könyvtárosokra. Az olvasók eligazítása, a különféle igények kielégítése, a sok kisebb-nagyobb probléma megoldása, a belső szabályzatok hiánya, vagy még kiforratlan mivolta, és ugyanakkor a munkaerők fluktuációja nem tette könnyűvé a napi kérdések megoldását. Természetesen a helyzet évről évre javult, kialakult egy olyan gyakorlat, amely a simább mű-

ködést elősegítette, a tapasztalatok alapján összehangolódt a használattal összefüggő tevékenység, és az egyre szaporodó eligazító füzetek, táblák, feliratok, valamint az információs szolgálat is megkönnyítették az olvasók tájékozódását. Rendeződtek a kézikönyvtárral összefüggő kérdések, megszülettek ezek katalógusai.

Erőfeszítések történtek a tájékoztató apparátus minél szélesebb körű kiépítésére, kezdve az 1946 utáni teljes magyar cikktermés a *Repertórium* anyagára épülő, cédula-katalógus formában való áttekintési lehetőségétől egészen a legmodernebb számítógépes adattárakig (az Országgyűlési Könyvtár hajlékony mágneslemezen szolgáltatott cikkbibliográfiája, CD-ROM lemezen elérhető nyugati adattárak).

Sor került az önálló hírlapolvasóterem kialakítására, ahol a legfontosabb folyóiratok és egyes újságok évfolyamai helyben is megtalálhatók. A központi könyvkiadó állomás közelében, de attól elkülönítve a kurrens napilapok és folyóiratok olvasására alakítottak ki megfelelő területet.

Az Olvasószolgálat másolatok készítésével is segítette az OSZK-ban kutatók, tanulók munkáját a dokumentumhasználat megkönnyítésére, de az állományvédelem szempontjaira is figyelemmel. Az időszak elején évente 100 000 másolati oldal készült, később ez a szám elérte a 180 000, sőt a 190 000-et (a bevétel pedig az 500 000 forintot). Ezen igény kielégítésének országos, sőt azon kívüli jelentősége is volt: lehetővé tette a vidéki és a más államban élő kutatók tevékenységét is.

Így lassan kialakultak azok a körülmények, amelyek a nyugodt munkamenetet lehetővé tették.

*

A megnyitás utáni első időszakban sokszor felmerült az a kérdés, hogy a város központjából a Várba felkerült nemzeti könyvtár új helyén vonzani tudja-e az olvasóközöniséget?

E tekintetben már 1985 eredményei is biztatóak voltak, és a fejlődés tendenciáját a most tárgyalt időszak éves statisztikái is megerősítették. Az olvasók egyre inkább megtalálták a Széchényi Könyvtárhoz vezető utat. Ezt elősegítette az a körülmény is, hogy 1986-tól a gyorslift ingyen állt a beiratkozott látogatók rendelkezésére, megkönnyítve ezzel a feljutás lehetőségét.

*

A beiratkozott olvasók száma 1985-ben még nem érte el a 14 000-t, míg az ötéves ciklusban összesen kis híján 100 000 olvasót számlálhattunk: az időszak elején évi 17–19 000-et, a végén pedig 21–22 000-et. Körükben a kutatók száma – kisebb ingadozással – 2 500–3 000 között mozgott. Igazán az egyetemi, főiskolai hallgatók (és az ún. közművelődési olvasók) száma nőtt: 13–14 000-ről 17 000 fölé!). 1986-ban az intézetvezetés engedélyezte a középiskolák 3., 4. osztályosainak beiratkozását: az ő számuk kevés, kb. 2 000 fő.

Átlagban számolva, a kutatók aránya 14%, az egyetemisták és közművelődési olvasóké 75–80%, a középiskolás diákoké pedig 10% körüli volt.

Emelkedett az olvasói létszám növekedésével a látogatások száma is: 1986 és 1990 között a törzsgyűjteményekben a kezdeti 250 000-ról 400 000 közelébe került. Ez 70%-os felfutást jelentett. (Ugyanakkor a beiratkozott olvasóké csak 27%-kal volt több.) A különgyűjteményeket – éves szinten – kb. 8–9 000 alkalommal keresték fel a kutatók, a kezdeti 6 000 látogatói szám az időszak végére 9 000 körülire növekedett.

Egy-egy olvasó átlagosan évi öt alkalommal látogatta meg a könyvtárat, természetesen a kutatók sokkal rendszeresebben, a közművelődési és középiskolás rétegek csak ritkábban jelentkeztek.

A törzsgyűjteményi dokumentumok körében az egészhez hasonló arányban emelkedett a könyvek használata, az igényelt mikrofilm-dokumentumoké 11 000-ról 19 000-re növekedett, az időszaki kiadványok körében az olvasás szerényebb mértékben, 40–50% között mozogva vált intenzívebbé.

1988-ban a központi könyvkiadó állomás forgalmi adatai a következők voltak: 115 000 könyv, 68 000 periodikum, 18 700 mikrofilm (összesen 202 000); 1989-ben 113 000 könyv, 53 000 periodikum, 14 000 mikrofilm (összesen 180 000 dokumentum); 1990-ben – az eddigi sorrend szerint 324 000, 95 000 és 19 000 (összesen 438 000 dokumentum) volt az olvasók kérésére kiadott művek száma.

Az anyaghasználatot az is jellemezte, hogy a raktári dokumentumokat igénylők száma éves szinten eleinte 50 000 feletti volt, majd az időszak végére megközelítette a 70 000-et – míg az összes látogatások száma addigra elérte a 130 000-et.

Levonna ebből a tanulságokat, megállapítható, hogy a látogató közönség mintegy kétötöd része megelégedett a kézikönyvtár anyagának használatával. Egyes adatok szerint a raktárból igényelt dokumentumokból 40%-ban a kutatók részesedtek (a beiratkozottak 2,5–3%-a), a többiek azt 60%-ban vették igénybe (a 85–90%-os olvasói létszámból). Egyre növekedett azok részaránya, akik a magukkal hozott könyvön, vagy a kézikönyvtár állományán túl nem igényeltek raktári köteteket.

A különgyűjteményekben használt dokumentumok száma jószerevel megduplázódott (450 000-ról 1 000 000 közelébe emelkedett), amiből különösen a Kézirattár és a Plakát és kisnyomtatványtár mennyisége számottevő (1989-ben a 800 000-ből 660 000, 1990-ben az 1 020 000-ből 980 000). A Plakát- és kisnyomtatványtárban 1990-ben egyes kutatók szociológiai vizsgálatot végeztek a gyászjelentés-gyűjteményben. Ennek tudható be, hogy a korábban 300 000 körüli használat közel 650 000-re ugrott fel.

A teljesítmény nagyságrendjét ismertető alapszámok közlése után nem lehet eltekinteni egy olyan jelenségtől, amely az adatok mögött húzódik meg, és egyértelműen aggasztó:

Abból kell kiindulnunk, hogy a magyar nemzeti könyvtár elsősorban a tudományos kutatást szolgálja, de természetesen – ha esetleg korlátok közé szorítva is, – minden állampolgár igényét igyekszik kielégíteni. Így örömmel fogadja az egyetemi

hallgatókat, az ún. közművelődési olvasókat is. Az, hogy a középiskolás diákok előtt is megnyitotta kapuit már problematikusabb döntés volt, ennek tanulságait majd le kell vonni.

Komolyan kell foglalkozni viszont az egyetemi és főiskolai hallgatók egyre nagyobb mértékű ideáramlásával, amit egy sajnálatos körülmény – a budapesti egyetemi könyvtári hálózat szűk befogadóképessége, rossz helyzete idézett elő. Magától értetődő az, hogy az adott körülmények között ez az ifjúsági réteg hamar felismerte a vári Széchényi Könyvtár előnyeit, a kellemes elhelyezést, a hatalmas kézikönyvtár könnyű használati lehetőségét, így folyamatosan nőtt a beiratkozottak száma. Ez odáig emelkedett, hogy amíg 1989–1990-ben a napi olvasói átlaglétszám a lehetséges 1000 helyett még az ötszázat sem érte el, a szakdolgozatok írásának és a vizsgák letételének időszakában nemegyszer 50–60 ember várt egy-egy megüresedett helyre. Így esetleg a kutató jutott abba a helyzetbe, hogy sorban is állt, de nem találta meg a kutatáshoz szükséges csendet sem. Ezért lassan eltávolodott a könyvtár használatától, – kivéve a különgyűjteményi olvasótermektől.

A kutatók szempontjából vizsgálva a helyzetet, annak alakulását a következőképpen látjuk:

Már az 1986-os évi jelentés jelezte, hogy "az olvasói férőhelyeknek megnövekedett az általános (közművelődési és tanulmányi) jellegű olvasói igénybevétele, a teljes forgalomnak csak 38%-át adja a kutatóforgalom." 1987-től 1989-ig sem mutattak kedvező tendenciát a statisztikák, míg az 1990. évről szóló beszámolóban már a következő mondatok olvashatók: "A beiratkozott olvasók száma 21 737 volt, 1 439-cel több, mint 1988-ban (külföldi ebből 1 264). Ezen belül jelentősen nőtt a nem kutatók, és főként az egyetemi és főiskolai olvasók száma: 14 988-ról 17 202-re, csökkent a középiskolás diákoké (2 191-ről 1 874-re), és főként a kutatói olvasójeggyel beiratkozóké (3 199-ről 2 656-ra), ami bizonyosan összefügg azzal, hogy a kutatáshoz, elmélyült olvasáshoz szükséges nyugalom – kutatói olvasóterem hiányában – a hovatovább egyetemi tankönyvtárrá váló OSZK-ban illuzórikus követelmény." 1990-ben – ez már csak a táblázatokból derül ki, – újabb 180-nal fogyatkozott a kutatók száma.

Talán mondani sem kell, hogy az arányok ilyenén való eltolódása elfogadhatatlan. Visszatérve ahhoz a gondolathoz, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Magyarország nemzeti könyvtára, tehát olvasói szinten is kutatóműhely, nagyon alacsony a kiemelt használók létszáma. Ezen megfelelő intézkedésekkel javítani kell, de ez már a következő évek feladata.

*

Igen jelentős volt az intézmény tájékoztató munkája – akár szóbeli, akár írásbeli formában történt is az.

A törzsgyűjteményektől kért írásos tájékoztatások száma az adott időszakban érdemben nem változott, évente 600 körül mozgott. Ezek fele külföldi megkeresésre készült, köztük az olyan igényesek is, mint a nemzeti könyvtár gyűjteményében fel-

lelhető Ovidius-kiadásokról nyújtott, részletes adatszolgáltatás. De kiemelhetjük még a Nemzetközi Németalföldi Intézet kérésére összeállított – A németalföldi kultúra fogadtatása Magyarországon c. dokumentációs anyagot, a Mérimée-bibliográfiát, amely P.H. Dubé kanadai professzor (University of Waterloo) számára készült, a Környezetvédelmi Hivatalnak szolgáltatott Duna-bibliográfiát, valamint a Belügyminisztérium megkeresésére a magyar rendőrség és csendőrség történetének 1867-től napjainkig terjedő ismertetését.

Lehetne még folytatni a felsorolást, de a tájékoztatások sokszínűségét ez a néhány példa is igazolja.

Számottevő volt a különgyűjtemények információs tevékenysége is. Bár a kutatók – ha tehetik – szívesebben jönnek el személyesen a keresett anyag megtekintésére és feldolgozására, az érdemi írásbeli tájékoztatások száma is figyelmet érdemel. Jellegetek tekintve sokrétűek. A Régi nyomtatványok tára pl. rendszeresen kapcsolatban állt a berlini Freie Universität Fachbereich Germanistik Forschungsstelle für Mittlere Deutsche Literatur részlegével, ahonnan – többek között – a 12. században Heinrich der Löwe, szász fejedelem utasítására összeállított, első német enciklopédia, az ún. Elucidarius későbbi kiadásainak összegyűjtésére és adatainak közlésére kérték meg az osztályt. Ők adtak választ arra a Fuldából érkezett megkeresésre is, amely Petrarca egyik művének, Griseldis történetének ősnymtatvány kiadásai iránt érdeklődött. Az OSZK-ban levő példány egyedi sajátosságait is feltüntetve, valamint a más könyvtárakban fellelhető példányokra is utaló, részletes felvilágosítást kaptak. A Térképtár az IFLA World Directory Revision vezetője kérését teljesítette, amikor a *World Directory of Map Collections* új kiadása számára szolgáltatott tartalmi (a tár anyagának, működésének, stb. alakulásáról) részletes tájékoztatást. Egy németországi kutatóintézet számára a különböző időkben napvilágot látott, Temesvárt ábrázoló térképekről készített összeállítást az osztály bibliográfiai adatok feltüntetésével. A Plakát és kisnyomtatványtár Szénássy Zoltán, szlovákiai történész professzor kérésére 1848/49-es különgyűjteményéből kiválogatta a Komáromra vonatkozó röplapokat, fénymásolatban kiküldte azokat, a *Komárom ostroma 1849-ben* c. könyvében az igénylő ezt az anyaggyűjtést fel is használta. Szentgyörgyi István és munkatársai részére több esetben kerestek ki és küldtek anyagot a Szabadkán nyomtatott, 19. századi ponyvanyomtatványokról – egy készülő bibliográfiai összeállításhoz. Paul Pryan professzor (Duke University, North Carolina) Michael és Joseph Haydn kéziratának vízjeleit kérte a Zeneműtártól, múlt századi katonazenét – Kéler Béla, Gungl József – keresett a St. Claud State University (USA).

A felsorolás a különgyűjtemények területén is csak példák közlésére szorítkozik, ugyanúgy a sokrétűséget szemlélteti, mint a központi tájékoztató szolgálat tekintetében.

RAKTÁROZÁS. FORGALMAZÁS. AZ ÁLLOMÁNY BIZTONSÁGA

A vári raktárakat a hatvanas évek elején tervezték, de az építkezés elhúzódnása miatt már a beköltözéskor jelentkezett a helyhiány. Ez a törzsgyűjteményi raktárban az időszaki kiadványok elhelyezésénél mutatkozott, de nem volt olyan év, hogy ne súlyos munkát igénylő átrendezések révén lehetett volna a beáramló anyagot befogadni.

Nem volt jobb a helyzet a különgyűjteményi dokumentumok tárolásánál sem: 1990-ben a Térképtár, a Zeneműtár, sőt még a Kézirattár is helyhiánnyal küzdött.

A törzsgyűjteményi forgalmazás egyre növekedett, az igények kielégítése e nehéz körülmények között nehéz feladatot jelentett az ott dolgozók számára.

Ebből az állományból az öt év alatt összesen 1 200 000 dokumentumot (könyvet és időszaki kiadványt) szolgáltatta részben az olvasók, részben a belső könyvtári munkák (retrospektív bibliografizálás, rekatalogizálás stb.) céljaira. Utóbbi 1988-ban 34 000, 1989-ben 40 000 dokumentumra vonatkozott. Ehhez hozzá kell számítani a több, mint 410 000 kurrens periodikaszám kiadását is.

A különgyűjtemények a kutatók zavartalan ellátását könnyebben tudták biztosítani, viszont anyagrészek revíziójával, rendezésével jelentős munkát végeztek. A Térképtár sajnos úgy zárta ezt az öt évet, hogy az 1984-ben megrendelt atlasztároló szekrények még 1990-re sem készültek el, így az anyag változatlanul a padlón fekszik.

Kellő előtanulmányok után 1989-ben az állomány biztonságának fokozása érdekében mágneses biztonsági rendszer (Knogo) kiépítésére került sor, amely a könyvtár összes kijáratánál ellenőrzi, nincs-e a kilépőnél mágnescsikkal ellátott dokumentum? Évente mintegy 70 000 kötetet láttak el jelzőcsikkal, ez a munka természetesen a jövőben is folytatódik.

ÁLLOMÁNYVÉDELEM

Kötészet

A megnövekedett használat, az egyes kötetek és a raktári anyag egyes részeinek többszöri átrakása, a papíryanag, a kötések öregedése következtében, de sajnos az olvasók gondatlansága, rongálása miatt is az állomány megőrzésére, biztonságára mind a törzs-, mind a különgyűjteményekben kiemelt gondot kellett fordítani.

A legegyszerűbb követelmény a fűzött könyvek bekötése, a rosszul kötöttek állapotának helyreállítása lenne. Sajnos, bármilyen áldozatokat hoz is a könyvtár ennek érdekében, soha nem tudja utolérni magát, hiszen e munkájában – mint mindig – több évtizedes lemaradással kellett szembenéznie. Nagy felelősség hárult az anyagot kötő, restauráló osztályokra abban, hogy milyen dokumentumok helyrehozatalát kérték az állományvédelmi részlegektől.

A törzsgyűjteményekből évente átlag évi 3–5 000 kötetnyi anyag került saját könyvkötészetünkbe, és a pénzügyi lehetőség függvényében kb. ugyanennyit sikerült külső vállalkozóknak kiadni. Az átlagszámon belüli éves teljesítmények természetesen

ingadozóak, hiszen a javításra, restaurálásra szánt kötetek helyrehozatalához szükséges idő nagyon eltérő lehet. Így itt maguk a számok nem is jellemezhetik igazán az elvégzett munka mennyiségét.

Restaurálás

A magas szintű állományvédelmi tevékenység végzése három – egymással együttműködő, de alapprofiljában mégis eltérő – osztály feladata. A Restauráló laboratórium, a Hírlapállomány-védelmi osztály és a Mikrofilmtár egyaránt folytatott irányultságának megfelelő kutatásokat, és ennek eredményeként európai szintre emelték munkájukat. Elméleti és gyakorlati tevékenységük több esetben érintkezett egymással. Így a restaurálói és hírlapállomány-védelmi munkatársak kutatási területen egymás tapasztalatait hasznosíthatták, sőt azonos dokumentumtípusokkal (pl. kéziratári, színháztörténeti tári, stb.) anyagok mentésével foglalkoztak. De elválaszthatatlan egymástól a Mikrofilmtár és a Hírlapállomány-védelmi osztály munkája is, hiszen utóbbi elsősorban a hírlapokat illetően, a mikrofilmezést lehetővé tevő javításokat, kiegészítéseket végzett.

Az öt év alatt a Restauráló laboratóriumnak kiemelt feladata volt az ELTE Egyetemi Könyvtár pergamenkódexének restaurálásával kapcsolatos, 1982-ben megkezdett kutató-fejlesztő munka folytatása, és a kidolgozott új eljárások bevezetése a gyakorlati munkába.

Külső intézmények szakembereinek bevonásával megtörtént az Egyetemi Könyvtár szinte teljesen elpusztult kódexei anyagának vizsgálata, elemzése, a károsodások jellegének, okainak felderítése, az alkalmazható eljárások kidolgozása, valamint annak próbadarabokon való vizsgálata: milyen hatással vannak ezek a kódexek anyagaira?

Sikerült a pergamenkódexek konzerválásának és restaurálásának új eljárásait kidolgozni, és ezeket a gyakorlati munkában is alkalmazni. A kutatási-fejlesztési tevékenység másik ága a történeti értékű bőrkötések konzerválásának fejlesztése, a régi eljárások értékelése és újak kikísérletezése volt.

A kutatások eredményeként és a jobb felszereltség következtében az Egyetemi Könyvtár állományából 20 kódexet, ezek között tíz corvinát tudtunk megmenteni.

Ugyanezek a módszerek természetesen saját, és az egyházi gyűjteményekből hozánk kerülő kódexek és régi könyvek, iratok helyrehozatalánál, az elpusztulástól való megmentésénél is felhasználásra kerültek. Számos corvinát kellett az 1990-ben megrendezett Bibliotheca Corviniana c. kiállításra előkészíteni, és az OSZK különgyűjteményei számára – a tárakkal való egyeztetés szerint, a kellő rangsorolást biztosítva – évente mintegy 60 kötet kéziratot és nyomtatványt, 100–100 darab térképet és plakátot, 150 jelmez, illetve díszlettervet sikerült helyrehozni. Az egyházi gyűjtemények anyagából évente átlagosan 15 kódex és régi nyomtatvány, számos kézirat, sőt még glóbusz restaurálására is sor került.

Ez utóbbi az évek folyamán egyre bővülő nemzetközi kapcsolatainknak köszönhető. A bécsi Nemzeti Könyvtárral kialakult, hagyományosan jó együttműködés keretében vált ugyanis lehetővé, hogy több munkatársunk a bécsi könyvtár segítségével elsajátíthatta a glóbuszrestaurálás alapjait.

A Hírlapállomány-védelmi osztály az összes munkaidőnek 70–75%-át a hírlapok mikrofilmezés előtti javítására, vagy restaurálására, 20%-át az OSZK különgyűjteményei számára végzett restaurálásra, és 5–10%-át anyagvizsgálatra, valamint a restaurálási eljárások technológiájának tudományos alapokon való továbbfejlesztésére fordította.

Évenként 1 100–1 400 kötet hírlapban 38–43 000 lapon végezték el a szükséges javítást, restaurálást a mikrofilmezhetőség érdekében. Ebben az időszakban az egy példányos, nagyalakú, igen törékeny papíron lévő amerikai magyar hírlapok gyakran sürgős olvasói igény számára való, soron kívüli javítása és mikrofilmezése, valamint a koalíciós időszak sajtója és az egyházi lapoknak a mikrofilmre vételre való előkészítő javítása jellemezte ezt a tevékenységet; sok volt a vékony, tékázott hírlapcím. A kijavított lapok 10–12%-áról kellett a régi javításokat eltávolítani, és a lapoknak 6–6%-át csak laminálással lehetett megfelelően megerősíteni.

A különgyűjtemények számára évenként 500–1 300 egység restaurálása történt meg. A zirci Reguly Antal Műemlékkönyvtárban minden évben 2 000–2 500 kötet portalanítását és konzerváló kezelését végezte el az osztály a kötetzet egy restaurátorával közösen.

Az anyagok, technikák és károsodások vizsgálata során a vegyészek foglalkoztak festékek kötőanyagai, valamint papírok, bőrök, pergamenek, fényképek optikai, fizikai és kémiai vizsgálati módszereinek megismerésével és a módszerek némelyikének alkalmazásával. Elvégezték a restauráló műhelyekbe került új anyagok (papírok, ragasztók, műanyagok) és egyes használt anyagok (bőr) kémiai vizsgálatát. Meghatározták újonnan gyártandó, savmentes, időálló papírok összetételét, és bevezették ezek használatát a könyvtár gyűjteményeinek védelmében. Egyes restaurálási eljárások (fehérítés, laminálás) terén alapos vizsgálatokat végeztek különféle anyagoknak a restaurálendő papírra és a papíron lévő anyagokra gyakorolt hatásáról, valamint a restauráló eljárás hatékonyságáról. Eredményes kísérleteket végeztek a papírontés és a papírhasítás együttes alkalmazására. Mérték a teával és kávéval színezett restauráló papírok kémiai és szín állandóságát.

1986-ban egy évig egy fotórestaurálással foglalkozó restaurátor alapvető fotótechnikát reprodukált kísérleti darabok készítése céljából.

Ebben az időszakban jelentős fejlesztésekre is sor kerülhetett. Mind a két restauráló műhely jelentős berendezési eszközökkel és gépekkel gyarapodott. 1987 elején készült el az ún. központi Soros restauráló műhely, melynek kialakítását a könyvtár, míg felszerelését – későbbi bevételek reményében is – a Soros Alapítvány vállalta. 1990-től a műhelynek önfenntartóként kellett működnie, az első év tapasztalata szerint azonban egyelőre csak külföldi megrendelőkből lehetett bízni, mivel a hazai könyvtárak a rendkívül szorító pénzügyi helyzetben nem tudtak állományuk restaurálására érdemi összegeket költeni (a műhely évi mintegy 6 000 000 Ft-os kapacitással rendelkezik).

Mikrofilmezés

Az eredeti dokumentumok kímélését már Fitz József is másolatok "bevezetésével" kívánta megoldani: a könyvtár immár több évtizedes hírlapállomány-védelmi mikrofilmezése mostanra került abba a helyzetbe, hogy lassan utolérje magát. Más szavakkal: a retrospektív filmezés maholnap befejezhető lesz, s akkortól vállalható a kurrens, érkezéssel szinte párhuzamos filmezés. A Mikrofilmtár az öt éves időszakban állományvédelmi célra közel 3 400 000 negatív felvételt, s kevés híján 8 000 000 pozitív felvételt készített. Ennek döntő része időszaki kiadvány, de igény szerint készültek mikrodokumentumok különgyűjteményi anyagokról is.

A mikrofilmtári xeroxmásolás iránti igény folyamatosan csökkent, mert a könyvtár más pontjain működő gépek vették át a terhelést. Ám meggondolandó: érvényesülnek-e mindenütt az állomány védelmének alapvető követelményei.

A mikrofilmezés igen költségérzékeny terület, másrészt mindig kérdéses: jelentkezik-e kellő igénylő a szabad kapacitás lekötésére? ("Jó" évben a Mikrofilmtár rendelkezik a legnagyobb szerződéses munka kontingenssel.)

A főosztály vezető munkatársai a könyvtár egészére kiterjedő felmérést végeztek egy átfogó állományvédelmi program kidolgozásához, – ennek összeállítása azonban már csak a következő időszakban valósulhat meg. Ez nem jelenti azt, hogy a munkák ennek elkészültéig nem tervszerűen folytak volna.

KÖZPONTI SZOLGÁLTATÁSOK

Kötelezpéldányok

A nyolcvanas évek második felében felgyorsuló infláció csak még fontosabbá tette a hazai könyvtárak számára a térítésmentes dokumentumellátás olyan fajtáit, mint a kötelezpéldány szolgáltatás, a nemzeti könyvtár nemzetközi kiadványcseréjének megmaradt anyagából való részesedés, vagy a fölőspéldány hasznosítás keretében történő igénylés. Ez a lehetőség a hazai könyvtárak közül mintegy 80–120 számára adott, de mivel ezek a legfontosabb szakterületi és regionális hatókörű könyvtárakat jelentik, a továbbgyűrűző hatás még jelentősebb.

Többéves előkészítés után 1986-ban megjelent a művelődési miniszter új rendelete a kötelezpéldány szolgáltatásról (17/1986. MM sz. rendelet), továbbá az ezt kiegészítő 7001/1986. MM sz. irányelv, majd a nemzeti könyvtár szakembereinek szerkesztésében a rendkívül aprólékos magyarázatokkal szolgáló *Útmutató az Országos Széchényi Könyvtárnak történő kötelezpéldány szolgáltatásról* című segédlet. Az új rendelet a korábban többször módosítottat váltotta fel, s szolgált olyan újdonságokkal is, mint a hangzó dokumentumok bevonása a kötelezpéldány szolgáltatásba.

Minden évben 1 200 000–1 400 000 kötelezpéldányt sikerült összegyűjteni és szétosztani a mintegy hetven hazai könyvtár közt. Az össz mennyiség fokozatos növekedésén belül különösen megnőtt az időszaki kiadványok részaránya. 1989-ben kü-

lön felhívással fordult a könyvtár az érintettekhez, hogy ne felejtkezzenek el a nyomtatványoknak a nemzeti könyvtárba történő beszolgáltatásáról, hisz ennek elmulasztásával jövátéhetetlen kár érné e korszak dokumentumait is őrző gyűjteményt.

1989-ben kiegészítés jelent meg a kötelezpéldány rendeletehez, s ez előírta a videofilmeknek a Magyar Filmintézetén kívül az OSZK-hoz történő beszolgáltatását is.

A kezdeti problémák miatt 1990-ben mindössze 20 videofilmet sikerült begyűjteni, amiből az is nyilvánvalóvá vált, hogy a videokiadók és -forgalmazók igyekeztek bojkottálni ezt a kötelezettséget. A következő évekre marad az, hogy a könyvtár megtalálja a megbízható összegyűjtés módját és formáját.

1987-től új feladat kapcsolódott a Kötelezpéldány szolgálathoz. A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára – elveszítvén a teljes kötelezpéldánysort, – nem kívánta a korábbi statisztikai adatfelvétel munkáját folytatni. Ennek összeállításával a Művelődési Minisztérium a nemzeti könyvtárat bízta meg. A KSH-tól átvett létszámmal, s a gépi feldolgozásra az MM-től kapott összeggel (a gépi feldolgozást változatlanul a KSH Számítóközpontja végzi a velünk kötött szerződés keretében), sikerült fennakadás nélkül átvenni e váratlanul kapott feladatot. Az 1987. év adatairól tájékoztató kötet, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének kiadásában, 1988-ban meg is jelent (*A magyar könyvkiadás adatai 1987* címen).

Nemzetközi csereszolgalat

A nemzetközi csereszolgalat jelentős mértékben elősegítette a nemzeti könyvtár külföldi hungarika dokumentumokkal való gazdagítását (az OSZK külföldi könyv- és folyóirat-gyarapodásának közel felét adta a csereszolgalat). Emellett, főként a szomszéd országokkal kötött kulturális megállapodások keretében "automatikusan" beérkező anyagból több tucat könyvtár részesedhetett, hisz a nemzeti könyvtár nem gyűjt olyan széles körben, ahogy partnereink küldtek.

A csereszolgalat évente külföldre juttatott 30–40 000 magyar könyvet és 4 000–4 500 folyóiratot, s külföldről, mintegy 5–600 cserepartnerétől, 8–9 000 könyvet és 2 000–2 500 folyóirat évfolyamot kapott.

A csereszolgalat jó évtizede vállalta azt a fontos küldetést, hogy a külföldi magyar érdekeltségű intézményeket (tanszékeket, szerkesztőségeket, könyvtárat, színházakat, stb.), s indokolt mértékben magánszemélyeket könyvtámogatásban részesítsen a munkájukhoz szükséges hazai kiadványok megküldésével. A tárgyalt időszakban különösen lényeges volt az a célratörő munka, amely a határon túl élő magyarság körébe igyekezett minél több dokumentumot eljuttatni, s ha nem lehetett postán, úgy más utat-módot találtak a megoldás érdekében.

Ehhez számos intézmény (minisztérium, Soros Alapítvány, kiadók, terjesztők kedvezményes akciói, főlépéldány-leválogatás, stb.) közreműködésével teremtette meg az alapot.

Fölőspéldányközpont és Tárolókönyvtár

A Fölőspéldányközpont évente 25–35 000 fölőspéldányt gyűjtött be az ország könyvtáiraiban feleslegessé vált anyagokból, tartalékait is felhasználva évente újra elosztott 35–45 000 kötetet. Az anyag jórészeről jegyzék készült, de vállaltuk más könyvtárak listáinak körözését és az igények összegyűjtését is.

Az 1984-ben Törökbálintra költöztetett Tárolókönyvtár állománya évente 5–7 000 kötettel gyarapodott. Felmérés készült az anyagnak a könyvtárközi kölcsönzésben való hasznosíthatóságáról. Ennek eredményeként megállapíthatóvá vált, hogy jó kommunikáció – a tárolókönyvtárnak a központi katalógusba való bejelentése, megfelelő telex, gyors szállítás, stb. – elősegítheti a rendszeres használatot.

Az időszakban két fölőspéldány raktárt kellett átadni: a Kálmán utcai raktárat és irodahelyiséget a Katona József Színház kapta meg próbateremnek, míg a Rokolya utcai volt művelődési otthont eredeti és jogos tulajdonosainak, a katolikus plébániának szolgáltattuk vissza. A Rokolya utcai raktárban őrzött – részben egyházi gyűjteményekből származó – anyag sorsáról hosszas tárgyalást folytattunk a Szegedi Hit tudományi Főiskola illetékeseivel – szándékunk az volt, hogy az anyagot teljes egészében átadjuk, azután a főiskola vállalja az elosztás gondját –, de végül partnerrünk visszalépett. Így az anyag további döntésig a Régi Fóti úti telephely raktárába került.

A fölőspéldány hasznosítás és a tárolókönyvtári megőrzés témája évek óta a szakmai közvélemény és a könyvtárpolitikai irányítás érdeklődésének középpontjában állt, hisz egyrészt nyilvánvaló, hogy nem minden könyvtár minden állományegységét kell, vagy célszerű megőrizni, – ez a nemzeti könyvtári funkció abnormális kiterjesztését jelentené, – másrészt a megőrzés országos együttműködés keretében oldható meg racionálisan, vagyis úgy, hogy minél ritkább bizonyos dokumentumok használata, annál kevesebb helyen tárolják, különös tekintettel a XX. századi, s főként az elmúlt három–négy évtizedben kiadott hazai kiadványokra. A hazai könyvtárak összállománya három évtized alatt többszörösére nőtt, ma meghaladja a 100 000 000 egységet, s nem várható, hogy ilyen mértékű legyen a könyvtár-, vagy akárcsak a könyvtári raktárépítés üteme. A téma megoldására több tervezetet dolgoztak ki, míg végül egy általunk vezetett országos ad hoc bizottság javaslatát (A tervszerű állományasapítás, a fölőspéldány-hasznosítás és a könyvtári anyagok tartós megőrzése terén jelentkező feladatok Magyarországon) az Országos Könyvtárügyi Tanács plenáris ülése 1987 tavaszán teljes mértékben elfogadta. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár vezető munkatársainak kezdeményezésére fővárosi nagykönyvtárakkal olyan együttműködési megállapodás kidolgozására került sor, melynek keretében a külföldi napilapok tekintetében közös döntés született a racionálisan elegendő – egy-két sorozat – tárolási helyéről, egymás állományának kiegészítéséről, míg a fennmaradó példányok megőrzéséről le lehetett mondani. Az OSZK tárolókönyvtára is fontos szerepet kapott ennek az együttműködésnek a realizálásából, már eddig is számos lapot – nemegyszer több évtizedes állománnyal – vett át az Országgyűlési Könyvtártól, a FSZEK-től és másoktól. Az együttműködés folytán magától értetődően javult a köl-

csönös tájékoztatás is, ami annál fontosabb, mivel a külföldi napilapokról nincs országos áttekintést biztosító eszköz (a központi katalógusnak nem tartozik gyűjtőkörébe ez a típus).

Könyvtárközi kölcsönzés és lelőhelyinformáció

A világ egy könyvtára sem képes mindent önállóan gyűjteményébe foglalni: a hiányok pótlására szolgál az együttműködés, főként a könyvtárközi kölcsönzés. Egy ország szakmai fejlettsége igen jól lemérhető a könyvtárközi kölcsönzés hatékonyságán, a kérések számán, a teljesítés gyorsaságán. Magyarországon az elmúlt évtized erőfeszítéseinek köszönhetően jelentősen javult a helyzet a szolgáltatás terén, de a lassúság még mindig hátráltató tényező. Éves szinten mintegy 200 000 kérés mozgott a könyvtári rendszerben (főként a kis könyvtártól a nagyobb, a közművelődésitől a szak-, vagy tudományos könyvtár felé), s ebből közel 30 000 járta meg az OSZK-t, ahol a központi katalógusok révén pontos lelőhelyet közöltek a külföldi kiadványok meglétéről, vagy ezek hiánya esetén külföldről történő kölcsönkérést lehetett igényelni. A könyvtárközi kölcsönzési osztály évente mintegy 12–13 000 kérést továbbított külföldi partnerekhez, s sikerült megszerezni mintegy 10–12 000 dokumentumot, méghozzá egyre növekvő arányban másolati formában. Ennek persze komoly anyagi kihatása volt, minthogy egyre több könyvtár kért térítést a másolatért, sőt, újabban az eredeti dokumentum kölcsönadásaért is. Az OSZK ilyen irányú ráfordításai évente mintegy 30%-kal növekedtek, az időszak elején még elég volt az 1 800 000–2 000 000 devizaforint, míg a végén már a 3 500 000 is épp csak elegendőnek bizonyult. Az öt év alatt két ízben kapott támogatást – a Soros Alapítványtól, s ebből a British Library dokumentumszolgáltató központjának kuponjait tudta megvásárolni, hogy a különösen fontos és sürgős igényeket biztosan ki lehessen elégíteni.

Külföldről évente 1200–1400 igénylést fogadtunk és teljesítettünk, nagyrészt más könyvtár állományából, illetve az OSZK dokumentumainak másolása révén (e célra igen jól használható az osztályon működő másológép, mert így az átfutási idő a minimálisra szorítható). Szolgáltatásainkért külföldről évente 200–400 000 devizaforintot kaptunk. Jól látható, hogy többszörös a mi igényünk a külföldről beérkezőhöz viszonyítva.

A nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés országos központjaként évente összegyűjtöttük a tizenkét hazai – e feladatra a minisztérium által feljogosított – könyvtár tevékenységének adatait. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a külföldre küldött igények terén az OSZK szerepe vitathatatlan, minden tíz kérésből kilenc innen indult ki, míg a külföldről beérkező igényeknél a tizenkét könyvtár mintegy egyharmad–kétötöd arányban részesedett.

Munkatársaink a tevékenység eredményesebb szervezése érdekében rendszeresen tartottak konzultációkat az 50–60 legfontosabb könyvtár illetékeseivel, és 1990-ben ismételten, átdolgozott, pontosított változatban újra megjelentették az útmutatót.

*

A központi katalógusok feladata, hogy minél nagyobb mértékben eleget tegyenek a lelőhelyinformáció iránti igényeknek. A húszas évek elején megteremtett központi katalógus időszakunkban három szervezeti egységben működött: könyvek központi katalógusa (kb. 4 500 000 cédula), illetőleg a külföldi folyóiratok központi katalógusának két szerkesztősége, azaz a Nemzeti Periodika Adatbázis (NPA) szerkesztősége és a retrospektív lelőhelyjegyzék szerkesztőség. Ez utóbbiak mintegy 100 000 külföldi időszaki kiadvány lelőhelyéről tudtak felvilágosítást adni (a retrospektív a XVII. száztól 1970-ig illetékes, míg az NPA szerkesztőség az ezt követő időszakért).

*

A könyvek katalógusába évente 200–250 könyvtár szolgáltatott bejelentést (jól lehet az 1985. évi miniszteri rendelet több, mint 400 könyvtárat kötelezett erre), évente mintegy 220–250 000 cédula érkezett tőlük (egy-egy könyvtár általában címenként 2–4 cédulát küldött). Lelőhelytájékoztatót évente közel 30 000 tételről kértek, s ennek csaknem felére tudtunk hazai birtokost megjelölni.

A hetvenes évek közepén megszüntetett országos gyarapodási jegyzék egy kiemelt területen – a külföldi társadalomtudományi kézikönyvek vonatkozásában – folytatódott: lelőhelyjegyzékünk évente közel 2 000 tételről tájékoztatott. 1986-ban sikerült megjelentetni az 1985. évi kötetet, majd később az 1986. évit, míg a továbbiak tekintetében bizonytalanság volt – lesz-e kellő támogatás éves kötetekhez, vagy át kell-e térni az ötéves és erősen szelektált változatra? Minthogy 1990 nyarán a minisztérium kulturális alapjánál eredménnyel pályáztunk, vállalkozhattunk egy 1987–1989-es összevont kötet szerkesztésére, amely az év végéig el is készült (nyomdai előállításra a következő évre került át). A külföldi folyóiratok retrospektív lelőhelyjegyzékének előállításra – az 1982-ben kiadott dupla kötet után – a tervezettnél lassabban folytatódott, így 1990 májusában kerülhetett ki nyomdából a második kötet, a H–K betűtartományokból.

Az 1970 előtti lelőhelyek iránt évente mintegy 2 500–3 000 esetben érdeklődtek, a megkeresések mennyisége enyhén csökkenő tendenciát mutatott.

*

A Nemzeti Periodika Adatbázis

Az NPA munkálatai az egész időszakban a központi szolgáltatásokért felelősök figyelmének előterében voltak. Az NPA ugyanis létrehozása pillanatától nélkülözötte a feladat súlyának megfelelő pénzügyi támogatást. Így szinte minden év egzisztenciális gondok jegyében kezdődött, soha nem lehetett biztos alapokról tervet készíteni. Az 1984-től folyó adatbázis feltöltéséhez csak 1987-ben sikerült rögzítést segítő sze-

mélyi számítógépeket kapni, a nagygépes munkálatokra a tetszőleges pillanatban szükséges pénznek jó, ha a fele rendelkezésre állt (1985-től került az OSZK költségvetésébe 1 000 000 Ft, mikor az igény évi 3–4 000 000 Ft volt), – így ha kaptunk külső forrásból, például pályázatból pénzt, akkor haladni tudtunk, esetleg kiegészítő feladatokat is vállalva, ha nem, akkor csak a belső szándék és akaraterő segített. Csak 1988-ban sikerült az Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program (IIF) adatbázisépítési pályázatán olyan támogatást elnyerni, amelynek segítségével lényegében fel lehetett a KSH Számítóközpontjában lévő, kötegelt üzemmódú adatbázist tölteni. Ezután készíthetett el az ISIS-adatbázisba betölthető NPA mágnesszalag, amely biztosítja az NPA adatok online lekérdezését. Mivel az IIF keretében 1989-ben a legtöbbször keresettnek az NPA minősült, a későbbiekben is számítani lehetett az IIF vezetők és az OMFB illetékesek megértő segítségére. 1990 szeptemberében az 1987–1988. évek anyagával kiegészített változatot adhattuk át az IIF-nek, szintén egyedülálló sikert elkönyvelve. Az online lekérdezést biztosító adatbázis elkészültének természetesen ára is volt: sem 1988-ban, sem 1990-ben nem szervezhettünk bejelentési ciklust, ami a rákövetkező évek munkamennyiségét megtöbbszörözte. Főosztályi létszámcsoportosítás és a munkatársak helytállása segíthetett csak.

1989-ben sikerült egy nyomtatott lelőhelyjegyzék megjelentetésére főhatósági támogatást kapni. Az 1985–1986-os évek adatait tartalmazó, négykötetes, 300 íves kiadvány igényes, lézernyomtatóval előállított formában látott napvilágot.

Az NPA szerkesztőség lehetőségeit növelte, hogy 1987-től igénybe vehette a francia analóg rendszer, a CCN (Catalogue Collectif des Publications en Serie) online adatbázisát közvetlen lekérdezővel adatkiegészítés céljából, hogy szerzett egy mikrolapról papírmásolatot készítő Canon olvasó-másoló készüléket, s 1990-ben az adatbázist kezelő Infologic programozóival egy hatékonyabb adatbeviteli programot tudott készíttetni. Az NPA évente 8–10 000 lelőhelytájékoztatói kérdést kapott. Az NPA létkérdését az oldhatja csak meg, ha az OSZK integrált számítógépes rendszerébe, a NEKTÁR-ba lehet hazatelepíteni közvetlenül az MNB adatbázist követően.

SZÁMÍTÓGÉPES FEJLESZTÉS

A gépesítés feltételeinek megteremtése, elvek és célok meghatározása

A számítógépes fejlesztések terén – az ötéves ciklus során – jelentős, pozitív irányú változások történtek a kedvező külső és belső feltételek következtében.

Az évtized második felében a magyarországi pályázati rendszerek (TII, OTKA, IIF, MTA–SOROS Alapítvány, MELON, stb.) kiemelten támogatták a könyvtárgepesítést is. A hazai adatbázisok építésében és szolgáltatásaik szétszórásában betöltött központi szerep elismeréseként az OSZK számos pályázatát is (részben vagy egészében) kedvezően bírálta el. A pályázatban elnyert pénz-, hardver és szoftver eszközök – kiegészülve az OSZK saját erőforrásaival – megteremtették az intézményben a könyvtártechnológiai folyamatok integrált számítógépesítésének alapjait.

Az 1976 óta épített Magyar Nemzeti Bibliográfia adatbázisa, majd a magas igényességgel épített Nemzeti Periodika adatbázis nemcsak megalapozta a további munkálatokat, hanem annak működtetése során és a számítógépes adatfeldolgozásban való aktív részvétellel kialakult a könyvtár különböző részlegeiben az új feladatokat végrehajtani képes szakembergárda is.

Az OSZK 1986-ban kinevezett új főigazgatója kiemelt feladatként kezelte a nemzeti könyvtár korszerű, az új technika alkalmazására alapozott könyvtári szolgáltatásainak kialakítását, létrehozását. Az intézmény szervezeti kereteinek újragondolásakor a fejlesztésekért felelős részlegek a központi irányítású Szervezési főosztály részévé váltak. A fejlesztési elképzelések összehangolásának céljából megalakult a könyvtártechnológiai munkafolyamatokban részt vevők képviselőiből a Szervezési Koordinációs Munkabizottság (a későbbi NEKTÁR-bizottságok elődjeként). Kidolgozták és jóváhagyták az OSZK – később NEKTÁR-nak nevezett – számítógépes könyvtártechnológiai rendszerének fejlesztési elveit (a 690/1988 sz. Vezető Tanácsi dokumentumban).

Az OSZK a fejlesztés céljaként a nemzeti könyvtár valamennyi feladatának a jelenleginél egységesebb, hatékonyabb és gazdaságosabb ellátását határozta meg, amelyet integrált automatizált rendszer segítségével kíván elérni; előírta, hogy a fejlesztő munkát a nyilvánosság, a koordináció és a források összpontosításának elve kell irányítsa, a számítógépesítést pedig az integráltság, a működés és a szervezés-tervezés egységességének, valamint a szabványosság elvének betartásával kell megvalósítani. A megvalósítás első lépéseiként a határozat a követelmények jellemzőinek vizsgálatát (rendszer-specifikáció), a fejlesztés fizikai feltételeinek megállapítását, a felelősök meghatározását, az oktatás, karbantartás rendjének kidolgozását írja elő. A lehetséges számítógépes eljárások alternatíváinak figyelembevételével az információs rendszer egyes elemeit oly módon kell kialakítani, ill. létrehozni, hogy az első lépésben mikroszámítógépekre épülő rendszerek azonos karakterkészlettel, azonos adatelem-specifikációval, azonos típusú, vagy kompatibilis hardver/szoftver-rel készüljenek a későbbi központi számítógépre és egységes integrált szoftverre telepítés lehetőségével.

Pályázatok. Szoftver, hardver beszerzés, dokumentációs munkák

Az ötéves időszak elsősorban a koncepcionális, szakmai előkészületek, a tudatos képzés-továbbképzés, a technikai, személyi és szervezeti megújulás jegyében telt. Az intézmény továbbfejlesztésre, újabb számítógépes alrendszerek, adatbázisok kifejlesztésére több ízben pályázott, eredménye azonban csak az 1987-es OTKA eszközpályázatnak volt. A több hazai könyvtárral közösen benyújtott pályázat következményeként 1988-ban megalakult a K+F Infrastruktúra Kft. az információgépesítés, -szolgáltatás korszerűsítése érdekében. Alapító tagjai többek között az OSZK és az MTA Könyvtára is, azért, hogy néhány korszerű számítógép beszerzésével – saját számítógépes rendszerének megalapozásán túl – elősegítse az országos számítógépes könyvtári hálózat létrehozását, összekötve egységes hardver- és szoftverrendszerben az OSZK és az MTA Könyvtárát, távlatilag megengedve más könyvtáraknak is a csat-

lakozást. A Világbank által a K+F Infrastruktúra Kft-nek 1989-ben nyújtott jelentős hitel és az OTKA pályázat 21,8 mFt-os támogatása, valamint az Infrastruktúra Kft. beszerzése tette lehetővé az OSZK Számítóközpontjának és alaphálózatának kiépítését. A közösen kiírt tendert (középméretű számítógép, rendszer- és alkalmazói szoftver) az IBM cég nyerte. A számítógépterem és a hálózat kiépítése 1989-ben kezdődött meg: az IBM 9377/80-as számítógép (8 Mbyte központi és 2,2 Gbyte háttér kapacitással), a VSE/SP operációs rendszer és a DOBIS/LIBIS integrált könyvtári szoftver installálására 1990-ben került sor.

Az alkalmazói szoftver kiválasztását a fejlesztési elvekben meghatározott szempontok (integráltság, rugalmasság, célfeladatokra adaptálhatóság) vezették. Az IBM gépeken futtatható könyvtári szoftverek közül erre a célra a világ 186 nagy könyvtárában már alkalmazott DOBIS/LIBIS látszott legmegfelelebbnek. A nemzeti könyvtári feladatok ellátásához és a hazai szokásokhoz, szabványokhoz, valamint a magyar nyelvhez való igazítását azonban az OSZK számítástechnikai munkatársainak kell elvégezniük. A feladat ellátására már 1989-ben elindultak az előtanulmányok, amelyet a DOBIS/LIBIS leuveni központjában rendezett tanfolyamok is elősegítettek.

A ciklus utolsó évében a DOBIS/LIBIS szoftver dokumentációjának, majd – az installálást követően – működésének tanulmányozása mellett megkezdődött a rendszer képernyőinek magyarítása az előzetesen elkészített D/L szótár alapján, valamint a NEKTÁR megvalósításához szükséges, a DOBIS/LIBIS szoftverhez kapcsolódó kiegészítő programok meghatározásához a feladatok megállapítása, specifikációja.

Fejlesztési módszerek

A DOBIS/LIBIS integrált könyvtári szoftverrel működtetendő adatbázis szerkezetének meghatározása egyrészt a NEKTÁR–SZAK Bizottság által jóvágyott tervek (a hálózatban működő "tag-könyvtári" funkcióknak és az index-fájlok kezelési módjának meghatározása) és a részletes adatspecifikációk alapján történt. Jelentős eredmény a DOBIS/LIBIS-be betöltendő MNB adatbázis konverziójához szükséges adatspecifikáció elkészítése is, amely 1990-re fejeződött be, s ennek alapján kezdődött el a konverziós eljárások programozása, majd a későbbiekben az 1976 óta megjelent magyarországi kiadványokat tartalmazó MNB/SZKI adatbázis tételeinek áttöltése a NEKTÁR adatbázisba.

Az OSZK számítógépes könyvtártechnológiai információs rendszerére – amely a NEKTÁR (Nemzeti Könyvtári Átfogó Információs Rendszer) elnevezést nyerte – vonatkozó Főigazgatói Kollégiumi előterjesztést 1990 júniusában fogadták el. Az előző évek felmérő és rendszerező munkájára támaszkodó dokumentum meghatározza a NEKTÁR célját, feladatait, a működtetéshez szükséges alapelveket (pl. az adatbázisba kerülő dokumentumok körét, módját, a bevezetés ütemezését, stb.) és eszközöket (pl. hardver, szoftver, hálózat), valamint vázolja a továbbfejlesztés (1992 utáni) lehetőségeit. A NEKTÁR munkálatainak vezetését, felügyeletét a NEKTÁR-bizottságok (NEKTÁR–SZAK(mai), NEKTÁR–TECH(nikai) látják el. Az adatbázis egységes elveken alapuló építésének szabályait a megfelelő részterületeket képviselő OSZK-munkatársakból felállított ideiglenes bizottságok dolgozzák ki egy Módszer-

tani Bizottság vezetésével. Intenzív előkészítő munka és széles körű konzultációk után kialakítottuk az OSZK számára szükséges könyvtári karakterkészletet, megoldottuk a megjelenítést mind a képernyőkön, mind nyomtatókon.

Részrendszerek kialakítása, részfeladatok megoldása

Az OSZK számítógépes könyvtártechnológiai információs rendszerének előkészítő lépései mellett az öt év alatt számos, egyedi feladatokra alkalmazott számítógépes fejlesztés történt. Tovább folytatódott a bérelt számítógépekre (SZKI, KSH) telepített adatbázisok építése, karbantartása. Az integrált feldolgozás előkészítéseként elkészült az MNB-tételek és az OSZK katalóguscédulák összehasonlító elemzése, ennek alapján a kiegészítő adatok meghatározása, az adattartalom specifikációja, valamint az OSZK raktári jelzettípusok specifikációja és a sorrendiség szempontjegyzeke. A Magyar Nemzeti Bibliográfia. Könyvek adatbázisának szolgáltatásából származó kötelempdányok bibliográfiai leírásainak átvétele katalógus célú hasznosításra 1987 óta folyamatos. A Nemzeti Periodika adatbázis üzemszerű működése (állományvisszaigazolóló listák készítése, a könyvtári beszerzések és növekmények nyilvántartása) az adatbázis-feltöltéssel egyidejűleg indult meg. Az 1985/86-os tárgyév-re vonatkozó *Lelőhelyjegyzék*, az előzőekhez képest bővített adattartalommal, számos mutatóval 1989-ben jelent meg. 1988-ban indult el az NPA online szolgáltatása hazai és külföldi könyvtárak és kutatók számára az IIF központi számítógépére telepített NPA adatállományból.

A személyi számítógépek elterjedése, a beszerzések megkönnyítése (pl. könyvtári részfeladatok pályázataihoz kapcsolva) eredményeként elkezdődtek a személyi számítógépekre telepíthető nyilvántartási, kiadványelőállítási feladatok adatbázisépítési munkái, a Mikro/ISIS adatbáziskezelő szoftverre alapozott továbbfejlesztésekkel, itt is felhasználva a megelőző években folytatott, a DOBIS/LIBIS adaptálásához végzett adatfelmérési munka eredményeit. Az OSZK külföldi könyvbeszerzéseit feldolgozó KATAL rendszer a MikroISIS-re alapulva oldja meg a teljesen szabványos katalóguscédula-előállítást, szerkezetében oly módon, amely a későbbiekben a tételek DOBIS/LIBIS-be való konvertálhatóságát is biztosítja. Mind a KATAL rendszer, mind a vele kapcsolatosan kialakított több latin betűs nyelv írásrendszerében előforduló speciális karakterek bevitelére, kezelésére és megjelenítésére alkalmas, ún. magyar könyvtári karakterkészletet kezelő program adaptálható a hasonló feladatokat ellátó könyvtárak számára is.

Az OSZK-ban a Hungarika Információs Rendszer két adatbázisával (Hungarika Információ, Hungarika Névkataszter) kezdődött meg az online adatbevitel, ezt követték az MNB Időszaki kiadványok szerkesztőségének munkálatai (Repertórium forrásbázis és mutatók; ISSN nyilvántartás és az ezen alapuló *Új Periodikumok* kiadvány megjelentetése, a MNB IKB 1986-os kötetének számítógépes feldolgozása); a Kiadói adatbázis építése (az ISBN jegyzékek és a hazai kiadói adatok jelentéséhez); a külföldi könyvek katalóguscéduláit előállító KATAL rendszer és a Színháztörténet tár számára készült adatbeviteli rendszer.

További alkalmazások leggyakrabban a szövegszerkesztés és kiadványelőállítások terén történtek (Irodalomtudományi bibliográfia, mikrofilmtári kiadványok, stb.). A nemzetközi szabványszámok irodájában a számok ellenőrzésére, kiadására bevezetett ellenőrző program szolgált.

A korszerű szolgáltatások köre 1990-ben bővült. A Hungarika adatbázis az IIF központi számítógépén keresztül vált elérhetővé számítógépes hálózatban, az MNB IKB adatnyilvántartó rendszerének mind a kezelőprogramja, mind az adatállománya hajlékony mágneslemezes szolgáltatásban rendelkezésre áll.

Mindezekkel az eredményekkel megkezdődött a számítástechnikai fejlesztési tevékenység szorosabb beépülése a hazai informatikai infrastruktúrába, amelynek kiépülése már rövid távon is jelentős hatással volt az OSZK szakmai munkájára, de más hazai könyvtárak fejlesztési tevékenységére is.

KÖZÖNSÉGGKAPCSOLATOK

Az 1985 végén létesített Nemzetközi és közművelődési osztály – az elnevezésében másodikként szereplő tevékenysége révén – nagy figyelmet fordított a vári lehetőségeket kihasználó kiállítások rendezésére.

A megnyitóra készült Kódexek a középkori Magyarországon kiállítás még 1986 első két hónapjában is 25 000 látogatót vonzott, de abban az évben már több más, és különféle típusú anyag bemutatására került sor. Egyre bővülő területen kapcsolódott be ebbe a munkába a három e célra épített termen túl az V. szinti belső folyosó, a VI. szinti külső tér, sőt az ott levő különgyűjteményi folyosóterületek is rendelkezésre álltak egy-egy témakör bemutatására.

A kiállítások központi szervezése a fent említett osztályból Kulturális és marketing irodává alakult szervezeti egység keretében valósult meg, de természetesen más osztályok részvételével, illetve rendezésében, sőt sokszor külső szervezetekkel együttműködve.

Lehetetlenség ezen összefoglalás keretei között e tevékenység egészéről képet adni, csupán a témakörök felsorolására kerülhet sor, és egy-két példa közlésére.

A legkiemelkedőbb egyedi kiállítás kívánczik az élre: a Mátyás királyunk halálának ötszáz éves évfordulója alkalmából rendezett Bibliotheca Corviniana 1490–1990 címet viselő, amely nemzetközi összefogás segítségével 131 corvin kódexet, a fennmaradt 216 kötet több, mint felét tárta az érdeklődők elé. A világ minden részéről megkaptuk a kért segítséget, a más országok gyűjteményeiben őrzött műveket, így enynyi corvinát sohasem láthatott együtt senki a könyvtár 1526-ban történt szétszóródása, pusztulása óta.

A kiállítást Németh Miklós miniszterelnök és Pozsgay Imre államminiszter jelenlétében Paskai László bíboros, esztergomi érsek nyitotta meg, és nyitvatartása folyamán kétszázezren nézték meg. Ehhez kapcsolódott az Európa Mátyás korában c. összeállítás is.

A könyvtár törekedett saját értékei bemutatására (Színháztörténeti emlékek – iskola, főúri és német színjátszás Magyarországon /1986/, Liszt Ferenc művei az

OSZK gyűjteményében /1986/, Földabroszok Magyarországról 1528–1990 /1990/), de ily módon tisztelgett volt vezetői előtt is: Sallai István és Sebestyén Géza /1986/, Fitz József /1988/, Haraszthy Gyula /1990/ munkásságának bemutatásával.

Feladatának érezte magyar irodalmi és történeti témák kiállításán való feltárását: Fáy András /1986/; Külföldön élő magyar történészek munkái /1986/; Szirmai János (Hollandia) és Rozsondai Marianne (MTA Könyvtára) művészeti könyvkötések régen és ma (1986–1987); "Éj bástyák sora omlott" (A felvilágosodás korának szellemi kincsei és ritkaságai) /1987/; Szabó Zoltán /1988/; Szent István és kora /1988/; Magyar–török közös múlt /1988/; Szlovák kiadványok Magyarországon /1990/; Tótfalusi Kis Miklós /1990/.

Nagy hangsúly esett a hazai és külföldön élő magyar művészek munkásságának bemutatására: Borsos Miklós könyvillusztrációi (a művész jelenlétében és a könyvtárunknak ajándékozott anyaga felhasználásával /1986/); Kner Erzsébet (USA) könyvkötések /1987/; Buday György (Anglia) 80 éves /1988/; Plugor Sándor, erdélyi művész grafikái /1988/; Korondi székely fazekasság /1989/; Szécsi András, erdélyi festőművész képei /1990/; Kazinczy Gábor, erdélyi grafikusművész alkotásai /1990/.

De helyt a lott az intézmény más országok művészeinek megismertetésére is: Holland könyvművészet /1987/; Dino Buzzati, olasz író festményei /1988/.

Kiállításaink egy részét külföldre is elvittük, hazai és külföldi intézményeknek e célra anyagot adtunk, illetve kiállítást is szerveztünk: Szent István halálának 950. évfordulójára (Brüsszel, 1988); A legszebb magyar könyv (Moszkva 1989).

Magyar könyvkiállítást rendeztünk Albánia nemzeti könyvtára számára, bemutattuk az OSZK, illetőleg a magyar könyvtárügy fontos publikációit a párizsi I. Európai Könyvtári Konferencia alkalmából.

A könyvtár maga is sajátos kiállítási tárgy, így megtekintésére, valamint a kiállításainak megismerésére számos látogatót fogadott minden évben. 1986-ban több, mint 560 csoport érkezett hozzánk. Közülük csakúgy, mint a későbbi években is, legalább 100–100 külföldi társaság gyönyörködhetett épületünk szépségében és a gyűjtemény kincseiben. A hazai érdeklődést fokozta, hogy a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal együttműködve, rendszeresen fogadtuk az érdeklődő csoportokat (évente 5–6 000 embert mozgósítva).

*

A zirci Reguly Antal Műemlékkönyvtár is komoly élménnyel ajándékozta meg a Bakonyt felkeresőket. A nyolcvanas évek első felében az éves látogatói szám elérte a 80 000-et, a most tárgyalt időszakban évi 55–75 000-en keresték meg a gyönyörű barokk épületben elhelyezett, nagyon szép könyvtári termeket, amely részben messze földön híres intarziás berendezésével, részben anyagának értékével és gazdagságával lepte meg az oda belépőket, illetve az évente néhány tucatnyi ott megforduló kutatót, akik 2–300 mű használatával élővé tették ezt a gyűjteményt.

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI SZAKMAI KAPCSOLATOK

A könyvtár központi helyzeténél fogva, országos érdekeltisége és funkciói következtében folyamatosan kapcsolatban állt a hazai intézményekkel, munkatársai részt vettek a szabványok kidolgozásában, partnerei segítségével formálta tevékenységét, illetve előadások tartásával, konferenciák, tanfolyamok szervezésével keresett lehetőséget saját eredményei megismertetésére.

Nagy intenzitással folytatta e munkáját a hungarika feltárásról, a gépesítés fejlesztéséről, a restaurálási kutatások eredményeiről szóló beszámolóival, tanfolyamaival. Külön említést érdemel az a háromszor megtartott középfokú könyvrestaurálási tanfolyam, amelyet a mi szakembereink szerveztek. Ezekon 56 fő részesült képzésben.

Ugyanakkor egyre fokozódóan fejlesztette ki külföldi kapcsolatait, illetve fokozta a nemzetközi szakmai és tudományos munkákba való bekapcsolódását is. Miután ezen időszakra esett a rendszerváltozás, illetve a KGST és a Varsói szerződés megszűnte, a politikai események hatottak a mi irányultságunk alakulására is. Bár lényegesnek tartjuk érdemi régi kapcsolataink fenntartását, sőt, új területekre való kiterjesztését, de ezek a volt KGST viszonylatban 1990 végére megszűntek. Addig azonban fennállt a kapcsolat, ha lazulóban volt is. 1990 közepén a magyar IKARR KNSZ befejezte működését, és kilépett a rendszerből. Ezt a VSZ tudomásul vette. Az Interinformkultura 1989-től már a Nyugathoz közeledett, majd feloszlott.

Az ISDS IC-vel összefüggő tevékenységünket a korábbi igényességgel folytattuk. Rendszeresen küldtük – most már mágnesszalag formában – a hazai kiadványokról történő bejelentéseket, részt vettünk a vezető tanácskozásokon, sőt, 1987-ben közel egy évig Szilvássy Zoltánné látta el a nemzetközi központ megbízott igazgatójának teendőit, végül 1990-ben a magyar központ végezte el az OSIRIS program tesztelését, s véleményezte azt a központ számára.

Folyamatosan teljesítettük a washingtoni Library of Congress NPAC programjában vállalt feladatainkat.

Rendszeresen szolgáltattuk a megfelelő, a magyarországi könyv- és könyvtártörténeti publikációkról szóló adatokat az Annual Bibliography of the History of the Printed Books and Libraries, illetve a RISM (Répertoire Internationale des Sources Musicales) számára (utóbbi esetében a vonatkozó pécsi és pannonhalmi kéziratokról készült mikrofilm és leírás).

Sikeresen bekapcsolódtunk a Nemzeti Színházi Bibliográfia (SIBMAS = Société Internationale des Bibliothèques et Musées des Arts du Spectacle) munkálataiba.

1989-től a könyvtár is tagja lett az IFLA-nak (a nemzeti könyvtári és állományvédelmi-konzerválási szekcióban).

Munkatársaink egyénenként is részt vettek külföldi tudományos egyesületek, társaságok munkájában, ezekről itt – nagy számuk miatt – nem lehet beszámolni.

Említést érdemelnek viszont az általunk rendezett, fontosabb nemzetközi tanácskozások: az IFLA egyeztető előkonferenciája, az ISDS központ tanácskozása és igazgatótanácsai értekezlete, a FID elnökségi ülése, magyar–finn szakértők szemináriuma

a retrospektív nemzeti bibliográfiai módszerekről, RISM tanácskozás, az OSZK és a Papír és Nyomdaipari Műszaki Egyesület Restaurátor Szakosztálya rendezésében megtartott Könyv- és Papírrestaurálás c. nemzetközi konferencia stb.

Mindez azt bizonyítja, hogy könyvtárosaink egyre több nemzetközi szervezetben kaptak érdemi részvételi lehetőséget. Ez olyan kapcsolatrendszer kiépítését segítette elő, amelyet másként nem lehetett volna elérni.

A KÖNYVTÁR MINT TUDOMÁNYOS KUTATÓHELY

Kutatásszervezés, tudományos munka

Az Országos Széchényi Könyvtár mint nemzeti könyvtár, törvényben szabályozottan kutatóhelyként is működik, és hasonlóan más országok azonos intézményeihez, híven saját hagyományaihoz, tudományos tevékenységet is végez, speciális napi munkáit elvileg megalapozva és magas szintű felkészültséggel látja el. Érvényesül ez az alaptétel a beszerzési tevékenységtől kezdve, a feltáró és információs feladatok ellátásán át, egészen pl. a RMNY szerkesztőségében végzett tudományos bibliográfiák összeállításáig.

Az intézményben folyó kutatások köre két nagy csoportra osztható:

- az intézményi kutatásokra és
- az egyéni kutatásokra.

Az intézményi kutatás keretében az OSZK alapfeladataihoz tartozó számos, kiemelkedően fontos szakmai munka kapott támogatást az országos kutatási pénzforrásokból a pályázati rendszeren keresztül. A könyvtár kutatásai a következő csatornákon keresztül részesültek juttatásban:

- az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA);
- az országos kutatási programok közül a társadalomtudományi kutatási programok, az ún. TS4/3, TS4/4, TS4/5; és
- a Tudományos Szervezési és Informatikai Intézet révén.

Az 1986–1990-es tervidőszakra ezekhez a forrásokhoz a Széchényi Könyvtár 29 pályázatot nyújtott be, amelyből 15 téma kapott támogatást, összesen 7 670 000 Ft értékben. Támogatást kapott többek között:

az OTKA-tól a

- Hungarika kéziratkataszter;

a TS4/4-től a

- Kulturális és történelmi hagyományaink kutatása;
- Régi magyarországi nyomtatványok és
- külföldi szerzők publikációi (külföldi szerzői hungarikumok: mindazon 18. századi idegen nyelvű művek, amelyek eddig ismeretlenek voltak);
- Magyarországi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1921–1944. (1989-től nem kapott anyagi támogatást, így munkálatait nem folytatódtak);

– Magyarországi gyűjtemények 16. századi antikva nyomtatványok katalógusa; a TS4/5-től;

- Magyarországtudomány;
- Hungarika regisztráció;
- Hungarika információ;
- Határon túli magyarság sajtójának repertórium programja;

a Tudományszervezési és Informatikai Intézettől:

– Az I. világháború alatt 1920-ig elkészült, egy példányban meglévő fénykép- és filmgyűjtemény megmentése;

– Könyvtári állományok védelme, károsodásuk megelőzésére és helyreállításukra szolgáló módszerek és eljárások kidolgozása;

– A 18–19. századi értelmiség rekonstrukciója.

A Széchényi Könyvtár infrastruktúra fejlesztésére, a gépesítés elindításának lehetővé tételére elsősorban az OTKA-tól, de más forrásokból is jelentős támogatásban részesült.

A kiutalt összegek célirányú és eredményes felhasználásáról részben a vonatkozó jelentések, másrészt a nyilvántartások, adatbázisok és nem utolsósorban a megjelent bibliográfiák, katalógusok tanúskodnak.

*

Egyéni kutatások

A kutatók egyéni tevékenységét a könyvtár vezetősége kutatóidővel támogatta a tárgyalt öt évben is. Erre a megoldásra törvényben biztosított joga volt.

Ahhoz, hogy az intézmény feladatait a legmagasabb szinten oldhassa meg, nemcsak a könyvtárosi tevékenységben, hanem más tudományterületeken is tájékozott munkatársakra van szüksége. Ez a tájékozottság pedig azon alapul, hogy az illető maga is kutató, belülről ismeri szakterületét, a kutatás kívánalmait, módszereit, és így az olvasókat közvetve, vagy közvetlenül segíteni tudja. Nem véletlen, hogy a kutatóidőre jogosult egyéni kutatók zöme a különgyűjteményi-, ill. olvasó- és tájékoztató szolgálati főosztályon csoportosult, valamint az sem, hogy a Gyarapító és feldolgozó főosztályon főleg a Szakozó osztályon találunk specializált szakembereket, vagy az Állományvédelmi főosztályon több, a gyakorlati tevékenységet irányító kutató munkatársat.

Természetesen ebben – az intézmény munkáját támogató – lehetőségben csak olyanok részesülhettek, akiknek tudományos munkássága kapcsolódott az itteni feladatok ellátásához. Így a fő területek a következők voltak:

- a könyvtári fejlesztéssel összefüggő elméleti kérdések;
- az OSZK története;
- saját állományrészeinek feltárása;
- hungarika-témák;

- kézirat-, nyomda- és kiadástörténet, illetve ezekkel összefüggő művelődéstörténet;
- történelem és művelődéstörténet;
- irodalom (beleértve a sajtóbibliográfiát és sajtótörténetet);
- színház-, zene- és térképtörténet;
- néprajz.

Két év kutatóidőben részesültek azok is, akik egyetemi doktori disszertációjukat írták.

Azt, hogy ki méltó e kedvezményre, a könyvtár Tudományos bizottságának véleménye alapján a főigazgató döntötte el, az így végzett munkák eredményességét az osztályvezetők, főosztályvezetők véleményezése alapján a tudományos titkár ellenőrizte és terjesztette elő jóváhagyásra. (A tudományos titkári feladatokat az 1988. júliusi átszervezésig a Kutatásszervezési osztály vezetője végezte, majd ezek ellátására egy függetlenített tudományos titkár kapott megbízást.)

Kutatóidő-kedvezményben – heti egy napban – évente átlag 75–85 fő részesült, közülük átlagosan 6–10 fő volt a disszertáción dolgozók száma.

Itt kell megemlékeznünk az évente megismételt Keresztury-pályázatról. A kiváló író, tudós, akadémikus, könyvtárunk volt főosztályvezetője 1977-ben alapítványt létesített az intézmény munkatársai kiemelkedő tudományos műveinek jutalmazására. 1986 és 1990 között minden évben több pályázat is érkezett be, és a legjobbak méltó jutalomban részesültek. Mindehhez csak annyit kell hozzáfűzni, hogy miután ezen a könyvtár bármely főiskolai végzettségű munkatársa részt vehet, így a pályázók között sok volt a fiatal, akik jövőbeni kutatási tevékenységét e díj elnyerése alapozta meg. 1987-től a díjak kiosztására a Széchényi emléknapon került sor. (1985-től technikai okok miatt – az előző évre kiírt pályázat mindig a következő évben került átadásra. 1986-ban tehát az 1985-re kiírt felhívásra kapták meg jutalmukat. Ez a csúszás az egész időszakot végigkísérte.)

1986-ban díjat kaptak: Wojtilláné Salgó Ágnes, Maurer Zsuzsa, Melczer Tibor, Juhász András; 1987-ben Pojjákné Vásárhelyi Judit (kiemelt kandidátusi jutalom), (Szelestei) Nagy László (kiemelt kandidátusi jutalom), Szabó Géza, Ungváry Rudolf, Süveghné Sárkány Veronika; 1988-ban Murányi Róbert Árpád (kiemelt kandidátusi jutalom), Bálint István János; 1989-ben Bánosi György, Szabó András, Bóra Zsolt, Bánfi Szilvia; 1990-ben Heltai János (kiemelt kandidátusi jutalom), Békés Csaba, Urbán László, Batári Gyula, Mezey László Miklós, Tóth Árpád, Monostoryné Szerőcsei Klára, (Vidra) Szabó Ferenc. Az 1990-re kiírt pályázat elbírálása és a díjak átadása 1991-ben történik majd meg.

Nagy jelentősége van annak, hogy az öt év alatt négy munkatársunk szerzett tudományos fokozatot: Borsa Gedeon a tudományok doktora címet, (Szelestei) Nagy László, Murányi Róbert és Heltai János, a kandidátusi minősítést nyerte el.

Ha az egyéni kutatások eredményeit számba akarjuk venni, akkor a következőket kell még megemlíteni:

Tudományos munkatársaink számos hazai és külföldi kiadványban publikáltak, sőt, értékes könyveket is megjelentettek. Évente átlagosan 120–150 monográfiájuk, tanulmányuk, elvi cikkük, bibliográfiájuk látott napvilágot.

Többen (átlagosan 8–10-en) rendelkeztek akadémiai tudományos fokozattal, számosan egyetemi doktori címmel. Sokan tanítottak egyetemeken, főiskolákon, felsőfokú, illetve magas szintű szakmai tanfolyamokon, országos továbbképzés előadói, illetve résztvevői voltak.

Kutatóink számos hazai és külföldi tanácskozáson, konferencián vettek részt, ilyeneket maguk is szerveztek. Mindegyiken aktívan közreműködtek, és jelentős sikereket értek el. (Ld. még a *Hazai és nemzetközi együttműködés* c. fejezetet.)

Kiadványi tevékenység

A könyvtár kiadványi tevékenységét nemzeti könyvtári mivolta határozta meg. Ennek értelmében elsősorban a nemzeti bibliográfiai füzetek és kötetek élveztek elősőbbiséget, ezt követték a könyvtár "nagy" kiadványai, amelyek általában céltámogatásban is részesültek.

Az intézmény természetesen igyekezett az ún. egyéni kutatók munkáit is közreadni. Erre elsősorban az *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, az *Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai* c. sorozat kötetei, illetve az *Országos Széchényi Könyvtár Füzetei* hivatottak. Saját nyomdánk költözése és anyagi nehézségek miatt azonban az *OSZK Évkönyvé*-nek ezen öt év alatt csak az 1982–1983-ra szóló kötete jelenhetett meg, a sorozatból három látott napvilágot, a *Füzetek* -nek pedig csak az első kötete.

Az időszak végére azonban már több kiadvány volt nyomdakész állapotban.

Bár a könyvtár kiadványairól teljes képet ad a mellékelt jegyzék, néhányat különük mégis ki kell itt emelni.

Kiállításaink alkalmából mindig színvonalas tartalmi ismertetést adó, és szép kiviteli katalógussal szolgáltunk az érdeklődőknek. Két reprezentatív kiadványunk is ezek körébe tartozik:

A könyvtár megnyitására felállított kiállításához (1985. november – 1986. február) az az 1986-ban *Kódexek a középkori Magyarországon* címen megjelent ismerető kötet kapcsolódott, amely Vizkelety András irányításával értékes tudományos tanulmányok, nagy képanyag és az ehhez hozzáfűzött szakszöveg segítségével, magas szintű nyomdai kivitelen hozta közelebb a látogatókhoz, a kutatókhoz a magyar kultúra korabeli könyvészeti értékeit.

Az előzőhöz hasonlóan, egyik legszebb és legértékesebb kiállításunk alkalmakor jelent meg 1990-ben Mátyás királyunk halálának 500. évfordulójára közreadott *Bibliotheca Corviniana 1490–1990* című katalógus, amelynek bevezető tanulmányát és a fennmaradt kötetes corvinák jegyzékét Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára, a képanyagot Földesi Ferenc, a kötet szerkesztője válogatta, és e csodálatosan szép kiadványt Szántó Tibor, a neves könyvművész tervezte. E mű angol nyelven is kiadásra került Szilvássy Zoltánné gondozásában.

Dicsekedhetnénk még más értékes és szép formában közreadott művel is, itt csak néhányat emelünk ki. Ezek az országos könyvtári munka kiváló segédeszközei. Ilyen az 1986-ban közreadott *Magyarországi könyvtárak címjegyzéke* c. mű, amelyet a Könyvek központi katalógusa osztályára telepített könyvtárak központi nyilvántartására alapozva állított össze a nevezett részleg, szakrendi képet adva a felsorolt intézményekről és alapadataikról, a Kastaly Beatrix szerkesztésében ugyanakkor közre bocsátott, a *Könyvtári állomány védelme és megóvása* című tanulmány, amely országos problémák segítésére szolgált, vagy *A magyar könyvgyűjtő új kézikönyve 1969–1988* c. kiadvány, amely Szinainé László Zsuzsa összeállításában a címben jelelt időszak magyarországi antikvár árveréseinek teljes anyagát adta közre 1990-ben, egyaránt nagy segítséget nyújtva ezzel a gyűjteményeknek, gyűjtőknek, kereskedőknek és az érdeklődőknek.

Nyomdai munkák, terjesztés

Az OSZK alapfeladataihoz tartozó kiadványok, valamint az intézménynek mint kutatóhelynek egyes műhelyeiben létrehozott munkák közreadása érdekében a könyvtár saját kiadói tevékenységet folytatott, nagymértékben építve ebben saját nyomdájára. Emelett igénybe vette a jelentős tudományos művek kiadására biztosított összegeket, és külső üzemeket is.

A kiadói tevékenység 1986-ban és 1987-ben a megszokott körülmények között ment végbe. 1987-ben kiemelt feladatként elkészült a kiadványi munka teljes folyamatának és funkciórendszerének elemzése, és az ezzel kapcsolatos tervzet elkészítése. Ezzel egyidőben azonban a nyomdai helyiségek átépítése és a gépi berendezkedés lebonyolítása miatt leállt az üzem, így a kiadványok közreadása a legsúlyosabb nehézségek közepette csak részben és külső nyomda igénybevételével történhetett meg.

Folyamatosan megjelentek az MNB bibliográfiai rendszeréhez tartozó folyóiratok, valamint néhány, anyagi támogatásban részesített kiadvány. 1989-ben az újraindult nyomda lemaradásának egy részét behozta ugyan, a legfontosabb munkákat közreadta, de az igényekhez mérten még így is lényegesen kevesebb mű kerülhetett az érdeklődők kezébe. 1990-ben pedig – bár még külső (TS 4/4) segítségre is számíthattunk, – eleve csökkenteni kellett az előállítható kiadványok számát.

A kiadványok propagandájának, terjesztésének ügye a felköltözés kezdetétől problémát jelentett a könyvtár számára. A Könyvértékesítő Vállalattal való együttműködés – anyagi okok miatt is – egyre nehezebbé vált, így mind világosabban látta az intézet vezetősége, hogy a kérdéskört az OSZK saját hatáskörében kell megoldani. 1990-ben azonban még nem kerülhetett sor a Kiadványtár rendezésére, a selejtezési munkák elvégzésére, az ügymenet bevezetésére. Így ez évben az új műveket megjelentető osztályok egy része maga oldotta meg ezt a feladatot. A helyi terjesztés feltételeinek megalapozása és megvalósítása 1991-től kezdődően a következő években ölt végleges formát.

*

Végigtekintve a könyvtár 1986-tól 1990-ig terjedő időszakán, talán nem szerénytelenség azzal befejezni e beszámolót, hogy a célok meghatározása az új épületben eltöltött első öt teljes évre nemcsak reálisnak bizonyult, hanem minden alapvető vonalon meg is valósult. Nem fejeződött be, hiszen az eddigi eredmények alapján továbbfejlődik az intézmény tevékenysége, – sajnos, egyre inkább a gazdasági lehetőségek függvényében. Ez a jövő problémája, a lényeg az, hogy az alapvetés sikeresen megtörtént.